

LISTINA RIŽANSKEGA PLACITA - DILEME IN NASPROTJA DOMAČEGA IN TUJEGA ZGODOVINOPISJA - II. DEL

Salvator ŽITKO

ravnatelj Pokrajinskega muzeja Koper, 66000 Koper, Kidričeva 19, SLO
direttore del Museo regionale di Capodistria, SLO

IZVLEČEK

V razpravi avtor razgrinja problematiko listine Rižanskega placita, in sicer njen pomen, dosedanje prepise, objave in komentarje ter zgodovinski okvir na prehodu med bizantinskim in frankovskim sistemom v Istri. Razprava prinaša tudi sodoben prevod z obširnimi komentarjem, ki povzema različne interpretacije in poglede zgodovinarjev na pravni, gospodarski in politični sistem v Istri.

PREVOD LISTINE*

Rižanski zbor¹

V imenu Očeta in Sina in Sv. Duha, Amen. Po zapovedi prepobožnega in prevzvišenega gospoda cesarja Karla Velikega in njegovega sina kralja Pipina so nas, njune služabnike, se pravi duhovnika Izona, grofa Kadolaja in grofa Ajona², napotili v Istro zaradi obtožb svetih božjih cerkva, (zaradi pravic) naših gospodov, pa tudi zaradi nasilja nad ljudstvom, nad ubogimi, sirotami in vdovami. Kot prvi od vseh smo prišli na koprsko ozemlje, v kraj, ki se imenuje Rižana³, in tam so se nam pridružili častiti mož patriarh Fortunat⁴, škofje Teodor, Leon, Stavracij, Štefan in Lavrencij⁵ ter ostali prvaki, pa tudi ljudstvo dežele Istranov. Nato smo izbrali iz posameznih mest in kastelov sto dvainsedemdeset glavarjev⁶, ki so na našo zahtevo prisegli pri štirih svetih božjih evangelijih in pri relikvijah svetnikov, da bodo govorili resnico glede vseh njim poznanih stvari, o katerih jih bomo spraševali; najprej o zadevah svetih božjih cerkva, zatem o pravicah naših gospodov in o krivicah ter navadah prebivalstva tiste pokrajine, sirot in vdov. Resnico naj bi nam izpovedali brez strahu pred komerkoli.

(Gradeški patriarh in istrska mesta)

Oni pa so nam prinesli zapisnike poročil⁷ po posameznih mestih in kaštelih, ki so jih sestavili v času Konsta-

ntina in vojaškega poveljnika Bazilija.⁸ V njih je bilo zapisano, da s strani cerkve ne prejemo niti podpore niti svojih običajnih dajatev. Patriarh Fortunat je na to odgovoril z besedami: "Ne vem, ali hočete kaj reči zoper mene. Vsi dobro veste, da ste mi poklonili vse običajne dajatve, ki vam jih je moja sveta cerkev od starih časov pa do sedaj dajala. Zaradi tega sem bil v pomoč, kjerkoli sem mogel, in tudi sedaj še hočem biti. Dobro veste, da sem za vas plačal številne dajatve, pa tudi poslal poslance v (dvorno) službo gospoda cesarja. Poslej pa naj bo tako, kakor je vam prav."⁹

Vse ljudstvo je enodušno odgovorilo: "Kar se je prej ali sedaj in dostikrat za nas darovalo, tako naj bo (tudi v prihodnje), kajti mnogo dobrega smo bili deležni (od vas) in upamo, da bomo še. Poleg tega: kadarkoli bodo prišli poslanci naših gospodov, naj se vaši ljudje ravna po stari navadi."

Tedaj je patriarh Fortunat rekel: "Prosim vas, sinovi, da nam poveste resnico. Kakšno navado je imela moja sveta metropolitska cerkev med vami v istrski deželi?"

Prvi med vsemi je spregovoril puljski prvak: "Kadar je prišel patriarh v naše mesto, bodisi zaradi odposlancev naših gospodov bodisi zaradi kakega dogovarjanja z grškim vojaškim poveljnikom, so mu šli naproti škof našega mesta, duhovniki in (ostala) duhovščina, oblečeni v ornat ter s križem, svečniki in kadilnico, ob prepevanju, kakor (naproti) samemu papežu. Prišli so tudi sodniki in ljudstvo s prapori ter ga sprejeli z veliko častjo. Ko pa je

* Slovenski prevod je pripravil dr. Rajko Bratož po izvirni izdaji vira z italijanskim prevodom, ki sta ga priobčila A. Petranovič in A. Margetič, *Il Placito del Risano*, Atti 14, Rovinj 1983-1984, str. 55-57.

sam patriarh vstopil v našo sveto cerkev, je takoj vzel sam škof ključne svoje palače in jih položil k patriarhovim nogam. Patriarh jih je zatem izročil svojemu oskrbniku, sam pa je izrekal sodbe in upravljal vse do tretjega dne; četrty dan je odšel v svojo (škofovsko) palačo."

Zatem smo vprašali sodnike iz drugih mest ali kaste-lov, če je to resnica. Vsi so izjavili: "To je resnica in tako želimo, da se godi naprej. Ničesar več ne moremo reči zoper patriarha. Kjerkoli se pase naša živina, tam naj se pase tudi vaša gosposka živina, ne da bi dajali kakršnokoli dajatev. Želimo, da bi ostalo tako, kakor je bilo prej."

(Pritožbe proti škofom)

Zoper škofove pa imamo veliko povedati.¹⁰

Prvič. Za cesarske odposlance, pa tudi za katerokoli dajatev ali nabirko je dajala polovico cerkev, polovico pa ljudstvo.

Drugič. Kadarkoli so prišli cesarski odposlanci, so se nastanili v škofijski palači, in preden so se morali vrniti k svojemu gospodu, so imeli tam svoj stan.

Tretjič. Katerekoli pogodbe o dednem zakupu ali o dolgoročnem zakupu, pa tudi pošteno sklenjene zamenjalne pogodbe, se od starih časov niso potvarjale, kot se sedaj dogaja.

Četrtyč. Zaradi pravice paše živine (na pašnikih) in paše prašičev (v gozdu) ni nihče izvajal nasilja po vaseh, temveč (se je paša izvajala) samo v skladu z navadami naših prednikov.¹¹

Petič. Od vinogradov niso nikdar pobirali tretjine, kakor počnejo sedaj, temveč samo četrtyino.

Šestič. Cerkveni ljudje se niso prej nikdar žaljivo obnašali do svobodnega človeka ali ga (celo) pretepali z gorjačami, niti se niso upali sedeti pred njimi. Sedaj pa nas pretepajo z gorjačami in preganjajo z meči. Mi pa se jim iz strahu pred našim gospodom ne upamo upirati, da se (nam) ne bi zgodilo še kaj hujšega.

Sedmič. Kdor je imel v najemu cerkveno zemljo do tretjega preklica (pogodbe), ga od tam nikdar niso pregnali.

Osmič. Morje je bilo javno in vse prebivalstvo je v njem skupno lovilo ribe. Sedaj pa si ne upamo ribariti, ker nas pretepajo z gorjačami in trgajo naše mreže.¹²

(Pritožbe proti vojvodu Janezu)

Devetič. Ker ste nas povprašali o pravicah naših gospodov, ki so jih imeli Grki do tistega dne, ko smo prišli pod oblast naših gospodov, hočemo povedati resnico, kakor jo poznamo: Iz puljskega mesta (so dobivali) šestinšestdeset solidov mankozov, iz Rovinja štirideset solidov mankozov, iz Poreča šestinšestdeset mankozov, od tržaškega vojaškega oddelka šestdeset mankozov, iz Labina trideset mankozov, iz Picna dvajset mankozov, iz Motovuna trideset mankozov, iz Buzeta dvajset manko-

zov, tajnik v Novigradu (je oddajal) dvanajst mankozov, kar znese skupaj 344 mankozov.¹³ Ti solidi so se v času Crkov oddajali v njihovo (cesarsko) palačo. Ko je Janez postal vojvoda, je imel te solide za svoje ter ni povedal, da spadajo med pravice (cesarske) palače.

Prav tako ima (Janez) Orcionovo posestvo s številnimi oljčnimi nasadi.¹⁴

Prav tako del Petriolovega posestva z vinogradi, njivami in oljčnimi nasadi, prav tako celotno posestvo Janeza iz Kancijanika¹⁵, z njivami, vinogradi, oljčnimi nasadi, hišo s pripadajočimi stiskalnicami. Prav tako veliko "rabsko" posestvo z njivami, vinogradi, oljčnimi nasadi in pripadajočo hišo.

Prav tako posestvo vojaškega poveljnika Štefana.

Prav tako Zerontiakovo hišo z vsem pripadajočim posestvom.¹⁶ Prav tako posestvo konzula Mavricija in vojaškega poveljnika Bazilija, na enak način (posestvo) konzula Teodora.

Prav tako posestvo, ki ga ima v Priatellu, z njivami, vinogradi in oljčnimi nasadi, in številne druge kraje.

V Novigradu, kjer prebiva, ima državno posest¹⁷; v mestu in zunaj njega (ima) več kakor dvesto kolonov, ki (mu) ob dobri letini pridelajo več kakor sto modijev olja, več kakor dvesto amfor vina, dovolj žita in kostanjev. Ukvarja se z ribištvom, kar mu prinese na leto več kakor petdeset solidov mankozov, ne upošteva tega, kar porabi za svojo prehrano. Vse to si vojvoda prisvaja, razen tistih prej omenjenih 344 solidov, ki se morajo oddajati na (cesarski) dvor.¹⁸

Povprašali ste nas o nasilju, ki nam ga je prizadejal vojvoda Janez.¹⁹ Kar vemo, bomo povedali po resnici.

Prvič. Vzel nam je gozdove, kjer so naši predniki imeli pravico do paše živine in prašičev. Vzel nam je tudi "spodnje" kmetije, ki so jih prav tako, kot je bilo prej rečeno, imeli naši predniki. Sedaj pa nam Janez tega ne priznava.

Poleg tega je naselil na našo zemljo Slovane.²⁰ Ti orjejo naše njive in naše krčevine, kosijo naše travnike, pasejo po naših pašnikih in od naše zemlje dajejo dajatve Janezu.²¹ Poleg tega nam zmanjkujejo tako voli kakor konji; če kaj rečemo, pravijo, da smo jih sami pobili. Vzel nam je naša opustela zemljišča, s katerimi so naši predniki gospodarili po stari navadi.

Drugič. Od starih časov, ko smo bili pod oblastjo grškega cesarstva, so imeli naši predniki (kot) običajno pravico postavljati tribune, domestike in vikarje, prav tako lokoservatorje²², in po teh dostojanstvih so hodili na skupščine in sedeli na zborovanju, vsak po svojem dostojanstvu. Tisti, ki je hotel imeti višje dostojanstvo, kakor ga ima tribun, je šel k cesarju, ki ga je postavil za konzula. Tedaj je bil tisti, ki je bil cesarski konzul, povsod na drugem mestu, (takoj) za vojaškim poveljnikom.²³

Naš vojvoda Janez pa nam je nedavno postavil stotnike, razdelil je ljudstvo med svoje sinove, hčere in zeta; dasi revni, si ti sedaj gradijo palače. Ukinil nam je tribune.

Ne dovoljuje nam, da bi imeli svobodne (ljudi), temveč nas sili, da moramo skupaj s svojimi sužnji nad sovražnika. Vzel nam je naše osvobodence.²⁴ Tuje ljudi je naselil v naših hišah in vrtovih in nad njimi nimamo nikakršne oblasti. V času Grkov je imel vsak tribun po pet oproščencev, pa tudi več; tudi te nam je vzel.²⁵

Nikdar nismo dajali krme (za konje), nikdar nismo delali na dvoru, nikdar nismo obdelovali vinogradov, nikdar nismo žgali apna, nikdar nismo zidali hiš, nikdar nismo delali opeke (?), nikdar hranili psov, nikdar dajali dajatev, kot to delamo sedaj. Za vsakega vola dajemo en modij. Nikdar nismo dajali dajatev od ovac, kakor jih dajemo sedaj. Vsako leto oddajamo drobnico in jagnjeta. Brodarimo na Beneško, v Raveno in v Dalmacijo, pa tudi po rekah, česar nismo nikdar počeli. Vsega tega ne delamo samo za Janeza, temveč tudi za njegove sinove, hčere in zeta.

Kadar mora on kam oditi v službi gospoda cesarja ali kam poslati svoje ljudi, vzame naše konje, naše sinove pa s silo žene s seboj ter jih sili, da mu morajo prenašati tovore, tudi trideset in več milj daleč. Nato jim vzame vse, kar imajo, in jih prisili, da se morajo brez vsega peš vrniti domov. Naše konje pa bodisi pošlje na Frankovsko bodisi jih pokloni svojim ljudem.

Ljudstvu pa govori: "Zbirajmo darove za gospoda cesarja," kakor smo to delali v času Grkov, "nato naj gre eden od ljudskih poslancev z menoj in naj izroči te darove gospodu cesarju." Mi nato z velikim navdušenjem zbiramo (darove). Ko pa pride čas odhoda, pravi: "Ni vam treba hoditi. Jaz bom za vas posrednik pri gospodu cesarju." On pa gre z našimi darovi h gospodu cesarju, doseže čast zase in za svoje sinove, mi pa občutimo globoko pobitost in bolečino.

V času Grkov smo zbirali enkrat na leto, če je bilo potrebno, za cesarske odposlance. Od stotih glav ovac je dal lastnik eno, sedaj pa tudi tistemu, ki ima tri, eno takoj vzame; tega ne moremo vzeti v obzir, ker nam jih njegovi izterjevalci vsako leto poberejo. Vse to, česar grški vojaški poveljnik ni nikoli imel, kajti vedno je tribun poskrbel za cesarske odposlance in (druge) poslance ob njihovem prihodu in odhodu, ima naš vojvoda Janez samo zase. Te dajatve oddajamo vsako leto in hočeš nočeš jih oddajamo vsak dan.

Tri leta smo tiste desetine, ki bi jih morali oddajati sveti cerkvi, dajali poganskim Slovanom, potem ko jih je (vojvoda) poslal na zemljo cerkve in ljudstva, sebi v greh in nam v pogubo.²⁶

Vse te tlake in (izredne) dajatve, ki smo jih navedli in ki jih naši predniki niso nikdar imeli, zaradi nasilja opravljamo. Zato smo vsi zabredli v revščino in naše prednike zasmehujejo tudi naši sosede na Beneškem in v Dalmaciji, pa tudi Grki, pod katerih oblastjo smo bili prej. Če nam bo pomagal gospod cesar Karel, se lahko rešimo; če pa ne, je boljše, da umremo, kakor pa da bi (tako) živeli.

(Janezov zagovor in obljuba)

Nato je spregovoril vojvoda Janez: "Glede gozdov in pašnikov, o katerih ste govorili, sem bil prepričan, da morajo biti kot last gospoda cesarja v javni uporabi. Ker vi sedaj pod prisego govorite tako, vam (ne?) bom nasprotoval.

Glede dajatev od ovac v prihodnje ne bom več postopal drugače, kakor je bilo prej pri vas običaj. Enako velja glede daril za gospoda cesarja. Če se vam zdijo delovne obveznosti, brodarjenje in mnoge tlake pretežko breme, se ne bodo več zahtevale. Vaše osvobodence vam bom vrnil v skladu s postavo vaših prednikov. Dovoljujem vam, da imate svobodne ljudi, in (ti) naj bodo pod vašim varstvom, kakor je (v navadi) povsod pod oblastjo našega gospoda.²⁷

Tuji, ki prebivajo na vaši (zemlji), naj bodo pod vašo oblastjo.

Glede Slovanov, o katerih pripovedujete, pa pojdimo v tiste kraje, kjer prebivajo, in pogledjmo; kjer bi mogli prebivati brez škode za vas, naj prebivajo; kjer pa vam povzročajo kakšno škodo, bodisi na polju, po gozdovih, na krčevinah ali kjerkoli, jih od tam preženimo. Če vam je prav, jih pošljimo v take zapuščene kraje, kjer lahko prebivajo brez škode za vas, da bodo koristni za državo, tako kakor so druga ljudstva."²⁸

(Sklepi zbora)²⁹

Nato smo mi, poslanci gospoda cesarja, poskrbeli, da je vojvoda Janez dal poročila, da se bo izpolnilo vse, kar je bilo predloženo glede davščin, pravice do paše prašičev in živine, delovnih obveznosti, dajatev, glede Slovanov, glede tlake in brodarjenja. Ta poročila so prevzeli Damijan, Honorat in Gregor. Nato je samo ljudstvo odstopilo od tožbe pod pogojem, da se kaj takega ne bo več dogajalo. In če bi on ali njegovi dediči in izterjevalci še naprej povzročali taka nasilja, naj se kaznujejo po naših določbah.

Glede ostalih pritožb je bilo med Fortunatom, častljivim patriarhom, med imenovanimi škofi, vojvodo Janezom, drugimi prvaki in ljudstvom sklenjeno, naj se izpolni vse, kar so izjavili zapriseženi in rekli v skladu s svojo prisego in kar stoji v zapisanih poročilih. Kdor ne bi hotel tega izvršiti, bo kaznovan tako, da bo moral v cesarsko blagajno plačati devet liber mankozov v zlatu.

Ta razsodba in sporazum sta bila sklenjena v navzočnosti duhovnika Izona, Kadolaja in Ajona, odposlancev gospoda cesarja, ki so dali lastnoročne podpise v naši navzočnosti.

- Fortunat, patriarh po milosti božji, sem se lastnoročno podpisal na to listino obljube, ki sem jo dal napraviti.
- Janez, vojvoda, sem se lastnoročno podpisal na to listino obljube.
- Stavracij, škof, itd., kakor zgoraj.

- Teodor, škof.
- Štefan, škof.
- Leon, škof.
- Lavrencij, škof.

Peter, grešnik, diakon svete oglejske metropolitanske cerkve, sem napisal to listino obljube po zapovedi svojega gospoda, presvetlega patriarha Fortunata, plemenitega vojvoda Janeza, zgoraj podpisanih škofov in prvakov ljudstva dežele Istre in po potrditvi prič sem to listino potrdil.

OPOMBE S KOMENTARJEM

1. Placit(um); izraz označuje v našem primeru "zbor(ovanje)", "sodni zbor", pa tudi njegove sklepe. Zato naslov Rižanski placit(um) lahko različno prevajamo: rižanski zbor, rižanski sporazum, rižanska razsodba. (R. Bratož, *Rižanski zbor, Prispevki k zgodovini Kopra, Koper med Rimom in Benetkami*, Ljubljana 1989, str. 88, op. 1).

Z vprašanjem placita se v svoji razpravi ukvarja tudi Mario E. A. Zetto, ki pravi, da placit ni nič drugega kot srednjeveška sodna razprava. Trajala je tri dni, običajno na prostem, v tem času so sodniki razpravljali o sodnih in zakonskih zadevah. Placit je bil lahko reden ali izreden, odvisno pač od njegovega pomena; lahko mu je predsedoval vladajoči (tudi mejni) grof ali pa celo sam vladar s pomočjo posebnih sodnikov-nadzornikov.

Redni placiti so potekali trikrat letno: za veliko noč, za praznik sv. Janeza in za božič. Če je bil placit organiziran po cesarjevem ukazu, je imel značaj izrednega zbora in so ga lahko sklicali v kateremkoli letnem času.

Placitu so morali prisostvovati vsi svobodnjaki in nekateri funkcionarji, ki so lahko svetovali, imenovali pa so jih le od časa do časa (neke vrste zapriseženci), vendar pa je bilo jasno določeno, da je lahko le sodba sodnikov dokončna. Ker so torej na Rižanskem placitu na cesarjev ukaz vodili preiskavo proti visokim dostojanstvenikom, je šlo za izredni oziroma posebni zbor (Mario E. A. Zetto, *Il Placito di Risano*, Trieste 1989, str. 67).

2. Glede treh cesarskih odposlancev (*missi dominici*) je v literaturi veliko različnih mnenj in interpretacij. Na splošno so bili *missi dominici* v frankovski državi nekakšni nadzorniki. Uvedli so jih v bistvu že Merovingi, Karel Veliki pa jih je vpeljal kot redno institucijo. *Missi* so postali dvorni odposlanci - nadzorniki, na katere je vladar prenesel svojo oblast. Običajno so potovali paroma, eden duhovnik in drugi laik. Nadzorniki so bili "izredni" ali "navadni". Izredni so imeli posebno poslanstvo: poizvedovati so morali npr. o krivic, ki je bila javljena vladarju, ali o prekršku kakega uradnika. Navadni nadzorniki so dobili splošno pooblastilo za določeno območje: njihova naloga je bila, da so si na kraju samem ogledali, kaj se dogaja, in o tem poročali vladarju, da so seznanili lokalne fevdalne gospode in prek njih vse prebivalstvo z določili novih kapitularijev, skrbeli za izvrševanje kraljevih ukazov, kaznovali zlorabe itd. (J. De Bayac, Karel Veliki, Ljubljana 1980, str. 143).

Na Rižanski zbor je Karel Veliki poslal tri odposlance: grofa Kadolaja (Cadolao), grofa Ajona (Aio) ter duhovnika Izona (Izzo). Kadolajevo prisotnost B. Benussi pojasnjuje s tem, da je bila od leta 803, ko je Karel formiral veliko furlansko marko,

le-tej podrejena tudi Istra. Grof Ajon pa naj bi bil po njegovem mnenju furlanski plemič langobardskega izvora, ki se je udeležil vstaje pod vodstvom vojvode Rotgauda, potem pa se je zatekel med Obre. V frankovsko-obrski vojni ga je kralj Pipin zajel, vendar ga je februarja 799 pomilostil, mu vrnil imetje in ga celo povišal v grofa. Kmalu je Ajon postal eden najbolj priljubljenih Karlovih vazalov (B. Benussi, *Nel Medio evo*, Parenzo 1897, str. 136).

A. Tagliaferri glede Kadolaja in Ajona pripominja, da ne enega ne drugega grofa (*comites*) ne gre povezovati s furlanskim vojvodo, četudi Kadolaj (Cadolao) nosi isto ime kot furlanski vojvoda v prvih letih 9. stoletja. Po avtorjevem mnenju bi lahko bil v obeh primerih ena in ista oseba, prva v funkciji vojvode in druga v vlogi cesarskega odposlanca na Rižanskem zboru leta 804. Toda tega leta je bil po Tagliaferrijevem mnenju furlanski in istrski vojvoda Janez (Johannes dux), medtem ko je bil tisti "dux ille de Histria", ki ga Karel omenja v pismu svoji ženi Fastradi, skoraj zagotovo vojvoda Henrik, zmagovalec nad Obri in naslednik vojvode Marcarija (A. Tagliaferri, *Il Friuli e l'Istria nell'altomedioevo*, Udine 1972, str. 294).

Z osebnostjo grofa Kadolaja se je ukvarjal tudi F. Seneca in v svoji razpravi med drugim navedel: "Nekateri zgodovinarji trdijo, da je bil eden od treh cesarskih odposlancev na Rižanskem zboru grof Kadolaj. Ker zagotovo vemo, da je bil neki Kadolaj na čelu furlanske marke v prvih letih 9. stoletja, domnevamo, da je bil Kadolaj z Rižanskega zbora prav furlanski mejni grof, vojvoda Janez pa je bil istrski grof, ki mu je bil podrejen." S temi stališči se F. Seneca ni strinjal, zato je v isti razpravi navedel svojo obrazložitev: "Grof Kadolaj, ki je sodeloval na placitu leta 804 skupaj z drugima dvema odposlancema, in oni Kadolaj, ki je kasneje postal furlanski vojvoda, sta povsem slučajno nosila isto ime. Morda gre celo za isto osebo, ki pa v tistem času še ni bila na čelu furlanske vojvodine. Furlanski vojvoda je bil takrat še Janez, ki je vladal Istri in Furlaniji." V nadaljevanju svoje razprave se sprašuje: "Ali med drugim zanesljivo vemo, katerega leta je Kadolaj začel vladati furlanski vojvodini? Nič nas ne more prisiliti k prepričanju, da bi bil Henrikov naslednik, ki je padel leta 799, ravno Kadolaj. S katerimi elementi želijo nekateri zgodovinarji negirati vojvodo Janeza kot furlanskega vojvodo, ko pa so viri tistega časa fragmentarni in zmedeni?"

Za zaključek pa avtor pravi: "Domnevam, da je bil 'dux Johanne', o katerem govori listina Rižanskega placita, resnično furlanski vojvoda, ki je po Henrik in pred Kadolajem vladal obema deželama, 'Cadolao et Aio comites' pa sta bila dejansko dva 'missi dominici'. Da sta nosila grofovsko čast, je točno, toda to še ne zagotavlja Kadolajevega knežjega dostojanstva. Kako v tem primeru opravičevati prisotnost Aiona, ki je nosil isto dostojanstvo? Uporaba plemiških naslovov je bila v tistem času še negotova. Ravno zavoljo tega moramo biti previdni pri izvoru furlanske marke iz preprostege 'marchio' ali preprostege 'comes'. Sodna obravnava proti Janezovim prestopkom je torej zadevala celotno podrejeno ozemlje, predvsem pa je veljala vzhodnemu delu vojvodine, se pravi Istri." (F. Seneca, *Ancora una nota al Placito di Risano dell'804, Ce fastu?*, 1948/49, str. 20)

Glede furlanske marke znani zgodovinar R. Cessi dvomi, da bi nastala že v dvajsetih letih 9. stoletja. Po njegovem je furlansko vojvodino, četudi označeno z marko, vodil grof. V čast Kadolaja je bila sestavljena iz Furlanije in Istre. Že na Rižanskem zboru je Kadolaj kot "missus imperatoris" nosil naziv "comes". Drugje ga omenjajo z naslovom "dux fo-

roiuliensis" ali pa z nazivom "marcae foroiuliensis praefectus". Tu je morda marka enakovredna limesu, limes pa ni bil furlanski, pač pa obrski. Po vsej verjetnosti, nadaljuje R. Cessi, je prišlo do zamenjave med "comes" in "praefectus", se pravi "comes foroiuliensis" in "praefectus marcae", ki je enakovreden "praefectus limitis". Kadolaj je umrl po vrnitvi z vojne v Panoniji na obrskem limesu; tako je bil njegov naslednik Baldrik "dux foroiuliensis" po osebnem dostojanstvu, obenem pa "Avarici limiti custos" oziroma "Pannonici limites praefectus" (R. Cessi, *L'occupazione longobardica e franca dell'Istria nei secoli VIII e IX, Venezia 1941, str. 310*).

3. "Territorio Caprense, loco qui dicitur Riziano"; gre za prvo omembo koprškega teritorija, saj so starejše omembe omejene le na Koper oziroma koprski otok. Mesto je torej imelo teritorij; locus Rizianus je najverjetneje na ravnici ob izlivu Rižane (J. Šašel, *Arheološki vestnik* 25, 1976, str. 448).

Večina zgodovinarjev se ni podrobneje ukvarjala z vprašanjem same lokacije, kjer je leta 804 potekalo zborovanje. Bolj ali manj se vsi zadovoljujejo z navedbo, da je šlo za okoliš same Rižane (vasi) ali pa celo rečnega izvira pri Zvročku. Kot najbolj ustrezna pa se zdi ravnica ob izlivu Rižane v morje, pri tem pa je treba seveda upoštevati, da je koprski zaliv v začetku 9. stoletja segal precej globlje v zaledje kot danes.

Domala edini avtor, ki je skušal natančneje opredeliti kraj zborovanja je Mario E. A. Zetto. Domneva namreč, da gre za višavje nad Rižano med Stepami, Rožarjem in Krnico. Pri tem konkretno navaja: "Od vasi Rižana proti gričevju na severni strani po kakem kilometru vzpona najprej naletimo na vas Rožar s cerkvico Rožne Marije (Madonna delle rose); še kakih 200 metrov dalje pa na domačijo Stepami. Levo od vasi se spušča dolinica s prostranim travnikom, ki rahlo pada proti jugu in ga deloma v obliki podkve obdaja gozdič. Tu se je skoraj zagotovo lahko zbrala množica ljudi na svežem zraku ..." Po njegovem naj bi ravno to lokacijo izbral grof Unfrid, frankovski fevdalni gospod Kopra (?). Cesarski sodniki naj bi se v času placita utaborili na Rožarju, patriarh Fortunat na Stepami, škofje v Krnici, vojvoda Janez s svojimi oprodami pa v gozdičku Stralci, kakšna dva kilometra vzhodno od Rižane.

Pri vsem navedenem je tudi zanimivo, da je avtor izključil možnost zborovanja na koprskem otoku zgolj iz praktičnih oziroma klimatskih razlogov. Zaradi nezdrave, močvirne okolice so namreč otoško naselbino obletavali roji komarjev, pa tudi dostop do otoka je bil zelo težaven, saj ga s kopnim še ni povezoval most tako kot v beneškem času (Mario E. A. Zetto, *Il Placito di Risano, Trieste 1989, str. 75-87*).

4. Patriarh Fortunat; gradeški patriarh v letih 803-826, pred tem je bil v letih 778-803 tržaški škof. Na gradeškem prestolu je nasledil svojega strica Janeza.

V letih, ki so sledila Rižanskemu zboru, je verjetno živel v Istri, kjer je njegov ugled zelo narasel. Po Karlovi zaslugi je užival tudi veliko avtoriteto in si nabral veliko premoženje. Bil je lastnik štirih tovornih ladij, ki so bile oproščene vseh davčnih bremen in zanj prevažale blago po vseh pristaniščih Italskega kraljestva. Z bogastvom in ugledom si je znatno razširil tudi krog privrženecv in somišljenikov (S. Romanin, *Storia documentata di Venezia, I, Venezia 1912, str. 139*).

Ko je leta 806 po smrti škofa Emilijana ostal puljski škofovski prestol nezaseden, se je Karel Veliki odločil, da ga ponudi Fortunatu in se mu s tem oddolži za zvestobo. Cesarjevi volji se je moral ukloniti tudi papež Leon VIII., vendar pod pogojem,

da Fortunat zapusti puljsko škofijo v primeru, da Franki ponovno osvojijo gradeški patriarhat in bi se s tem Fortunatovo izgnanstvo končalo (B. Benussi, *Nel Medio evo, str. 143*).

Gotovo je, da niti papež niti Karel s podelitvijo škofovskega sedeža Fortunatu nista nameravala ukiniti metropolitanske gradeške cerkve in njen sedež prenesti v Pulj. Fortunat se je dejansko v Gradež vrnil ob koncu leta 810 oziroma v začetku leta 811 (z odnosi med Karlom Velikim in patriarhom Fortunatom se je veliko ukvarjal Gfrörer v *Geschichte Venedigs bis zum J. 1084, Graz 1872*).

5. Škofje Teodor, Leon, Stavracij, Štefan in Lavrencij; nič manj kot s Fortunatom se niso zgodovinarji ukvarjali tudi s petimi istrskimi škofi, ki naj bi sodelovali na Rižanskem zboru.

Že v 18. stoletju navaja koprski zgodovinar in enciklopedist Gian Rinaldo Carli, da sedeži omenjenih škofov niso znani, razen Stavracija, ki naj bi bil poreški škof (G. R. Carli, *Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861, str. 125*).

Tudi P. Kandler je prevzel Carlijevo mnenje, da je le za Stavracija možno z gotovostjo trditi, da je bil poreški škof. Če sledimo vrstnemu redu ostalih škofijskih sedežev, nadaljuje Kandler, naj bi bil Teodor puljski, Leon tržaški, Štefan novigrjski in Lavrencij pičanski škof (*Notizie storiche di Pola, str. 90*).

Zgodovinarji, ki so naštevati istrske škofe po precedenci, so prisodili lastnoročno podpisanega Stavracija puljski oziroma poreški škofiji, ostalo četverico pa drugim škofijam. Tako je bil poslednji med njimi, Lavrencij, dodeljen Pičanu.

Precej na široko se je o tej problematiki razpisal hrvaški zgodovinar L. Kirac, ki najprej razvija tole tezo: Na koncu listine je lastnoročno podpisan le škof Stavracij, ostali štirje pa so le naštet in razvrščeni po naključnem vrstnem redu. Po vsej verjetnosti torej razen puljskega škofa Stavracija zboru ob Rižani drugi škofje niso niti prisostvovali!

Nato posebej prehaja na vprašanje pičanske škofije. Glede na to, pravi, da je bila pičanska škofija prva pod udarom Slovanov, ki so v začetku 7. stoletja prodirali v Istro, naj bi v njej cerkveno življenje začasno zamrlo. Težko je reči, kdaj si je ponovno opomoglo, po vsej verjetnosti še ne v letih Rižanskega zbora, ker Slovani takrat še niso sprejeli krščanstva. Cerkevni šematizem pičanske škofije, nadaljuje Kirac, pojasnjuje, da je bil njen prvi škof sv. Nikefor leta 524, drugi Teodor leta 546, tretji Marcijan leta 579, četrti Ursinijan ravno tako leta 579, z njim pa se je vse do leta 1015 zaključila vrsta pičanskih škofov. Šematizem sicer za leto 804 omenja škofa Lavrencija, vendar

1. G. Barison: *Rižanski placit*, v: G. Caprin: *Alpi Giulie, Trst 1895, s. 387*

po golem naključju. Tudi če bi pičanska škofija takrat ponovno nastala, meni Kirac, bi tamkajšnji škof ne pripadal gradeški metropolitni cerkvi, marveč solinski, saj je Pičan v cerkvenem pogledu spadal pod Liburnijo oziroma pod Hrvaško. Postavljanje škofa Lavrencija na pičanski škofovski prestol je po mnenju istega avtorja torej zgodovinsko netočno in nesmiselno, s tem pa se postavlja pod vprašaj celo avtentičnost same listine Rižanskega zbora (L. Kirac, *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946, str. 35).

Istemu vprašanju se je v novejšem času posvetil tudi L. Margetić, ki navaja, da ne obstaja nobeno poročilo o delovanju škofa ali škofije v Pičanu vse do konca 10. stoletja. Njen obstoj bi bil v starejšem obdobju v nasprotju s sklepi koncila iz leta 343, ki je izrecno prepovedal ustanavljanje škofij v naseljih s statusom "vicusa", pa tudi na območju manjših mest. Kljub temu nekateri zgodovinarji trdijo, da je bil "Martinus episcopus Petenatis", ki se je leta 579 udeležil cerkvenega zbora v Gradežu, pičanski škof. L. Margetić temu nasprotuje in navaja, da gre v bistvu za ptujskega škofa, ki se je skupaj s škofi iz Norika, Recije in Panonije udeležil gradeške sinode. Tudi v seznamu škofij, ki jih po letu 579 navaja Pavel Diakon, so omenjeni škofje iz Pulja, Poreča in Trsta, ni pa med njimi pičanskega škofa. V dokumentih lateranskega zbora iz leta 680 ravno tako zamenjamo podpis pičanskega škofa. Tudi za 8. stoletje ni zanesljivih poročil, zato je avtor mnenja, da je bila prisotnost pičanskega škofa na Rižanskem zboru zgolj domnevna, četudi je v listini naštetih 5 istrskih škofov. (L. Margetić, *Il vescovo di Pedena, Histrica et Adriatica, Trieste* 1983, str. 133).

F. Kos se glede škofov opredeljuje za naslednji vrstni red: Teodor (puljski), Leon (tržaški), Stavracij (poreški), Štefan (novigradski) in Lavrencij (pičanski) (F. Kos, *Gradivo*, II, Ljubljana 1906, str. 19). Mario E. A. Zetto podobno kot ostali avtorji pripominja, da v listini niso navedeni sedeži obtoženih škofov, vemo pa, nadaljuje, da so bili obstajali sedeži: Pulj, Trst (za določen čas tudi Koper), Poreč, Novigrad in Pičan. Škofije Leona, Štefana in Lavrencija bi mogle biti v Pulju, Novigradu ali Pičanu, vendar ne vemo, kateri od njih je imel ta ali oni sedež (Mario E. A. Zetto, *prav tam*, str. 68).

Na Rižanskem placitu med naštetimi škofi ni koprškega, kar pa še ni zadosten dokaz, da samostojna koprška škofija ni več obstajala. Med kraji, katerih predstavniki so bili prisotni na omenjenem sodnem zboru, manjka mesto Koper. Možno bi torej bilo, da so meščani Kopra skupaj s svojim škofom iz nam neznanega vzroka bojkotirali istrsko skupnost (R. Bratož - J. Peršič, *Koprška cerkev skozi stoletja*, Koper med Rimom in Benetkami/ *Prispevki k zgodovini Kopra*, Ljubljana 1989, str. 59).

6. Sto dvainsedemdeset glavarjev; mnogo je komentarjev tudi glede prisotnosti predstavnikov na Rižanskem zboru. G. R. Carli se omejuje zgolj na to, da je puljski kapitan nosil naziv primata (primus omnium Primas Polensis dixit ...) in da je Karel Veliki v Kapitulariju iz leta 808 ukazal, da se morajo na placitih pojaviti tudi glavarji; cesarski odposlanci so na Rižanski parlament pozvali 172 kapitanov (G. R. Carli, *Delle antichità di Capodistria*, Capodistria 1861, str. 126).

P. Kandler je temu vprašanju posvetil več pozornosti in navedel, da so bili glavarji predvsem sodniki, in sicer 4 iz Pulja, po 2 pa iz drugih mest in kaštelov, se pravi približno 20 oseb. Prisotni so bili tudi primati in ljudstvo. Iz tega je razvidno, nadaljuje Kandler, da je Karel Veliki ukinil nekdanje tribune, vkarje in lokoservatorje in jih nadomestil s centarhi, ki pa niso

bili prisotni na zboru, saj jih je predstavljal vojvoda Janez. Mestne kurije naj bi zastopali "decemprimi", ljudstvo pa t. im. ljudski tribuni, ki so se v polnem številu udeležili Rižanskega zbora.

Število glavarjev (172) naj bi bilo v nedvomni korelaciji s celotno vsoto denarnih dajatev mest in kaštelov, se pravi s 344 zlatimi solidi mancusi. Obenem so bili, po Kandlerjevem mnenju, glavarji glavni davčni zavezanci in s tem odgovorni za plačevanje celotne vsote, ki so jo morali pobirati in nakazovati cesarski blagajni (*Notizie storiche di Pola*, str. 91).

B. Nacella v svoji razpravi v zvezi s tem vprašanjem postavlja dve temeljni izhodišči:

- listina Rižanskega zbora v bistvu ne prinaša podatkov, iz katerih bi bilo razvidno, da so bili na zboru prisotni vsi istrski glavarji, pač pa govori le o tem, da so bili izbrani glavarji posameznih mest in kaštelov (tunc elegimus de singulis Civitatibus, seus Castellis homines capitaneos numero cento septuaginta et duos),

- tisti italijanski zgodovinarji, ki so skušali na podlagi prisotnih glavarjev mest in kaštelov sklepati, da je bila v času placita ne le zahodna, pač pa tudi srednja in vzhodna Istra naseljena s pretežno romanskim prebivalstvom - predvsem območje Buzeta, Pičana in Labina, se motijo. Ta naselja so se v tem obdobju naslanjala predvsem na hrvaško prebivalstvo, zato ni izključeno, da so bili na zboru prisotni tudi Slovani (B. Nacella, *Gli Slavi al Placito del Risano*, Istrski zgodovinski zbornik, Koper 1953, str. 12).

L. Margetić pa v svoji razpravi oporeka Kandlerjevi tezi, češ da ne odgovarja številu glavarjev, ki so jih za zborovanje izbrali cesarski odposlanci. Bolj je po njegovem verjetno, da so "missi" izbrali med plemstvom tisto število predstavnikov ljudstva, ki je odgovarjalo obveznemu deležu posameznih mest in kaštelov, tako da sta 2 solida dala pravico do enega predstavnika na zboru (L. Margetić, *Diritto medievale croato - diritti reali*, Atti CRS XIII, Trieste - Rovigno 1982/83, str. 152).

7. Oni so nam prinesli zapisnike poročil; sam termin "breues" (poročila) zgodovinarji tolmačijo precej različno: B. Benussi ga interpretira kot davčne registre, F. Kos kot zapisnike, L. Kirac kot listine, A. Cavallari pa kot sklepe najvišjih oblasti. J. Ferluga meni, da so brevis, brebion, brebeion spiski, inventarji, po grško katagraphai; tu gre, po njegovem, za sezname davčnih zavezancev z navajanjem davkov in vsot, morda v obliki pobotnic, pattakia (J. Ferluga, *Istra med Justinjanom in Karlom Velikim*, Arheološki vestnik (v tisku), št. 43, Ljubljana 1992). P. Kandler je prevzel prepis iz kodeksa Trevisani - Marciana, ki se glasi: "Et ipsi detulerunt nobis Breves per singulas Civitates, vel Castella" (*Notizie storiche di Pola*, str. 79) in ga prevedel: "Ed essi ci produssero attestazioni fatte ai tempi ... per le singole città e castella," (in oni so nam predložili overovbe iz časov ... za posamezna mesta in kaštele). L. Kirac je v svoji razpravi raje uporabil prepis Trevisani-Verci in ga prevedel: "I oni prinesoše nam listine za pojedine gradove ili kule" (L. Kirac, *prav tam*, str. 55).

8. V času Konstantina in vojaškega poveljnika Bazilija; tudi glede imen Konstantina in Bazilija so interpretacije sila različne. F. Kos je mnenja, da je Konstantin cesar, Bazilij pa vojaški mojster, medtem ko R. Udina meni, da sta oba vojaška mojstra (magistra militum). A. Cavallari pa povsem nasprotno trdi, da sta Konstantin in Bazilij odposlanca bizantinskega cesarja.

R. Cessi v komentarju k placitu ob orisu frankovske oblasti v Istri med drugim pravi: "Ko je bil odpravljen magister militum kot predstavnik vzhodnega cesarstva, je vsekakor ostal municipalni sistem. Morda je bil potrjen z "breues", ki so jih magistri militum pustili v mestih in kaštelih predvsem v času Konstantina in Bazilija na čelu s primasom iz Pulja ali "iudices" in različnih sodišč, domestikov, vikarjev in lokoservatorjev, ki so vodili lokalno upravo." (R. Cessi, *L'occupazione longobardica e franca dell'Istria nei secoli VIII e IX*, Venezia 1941, str. 308)

Precej podrobno se je s tem vprašanjem ukvarjal tudi L. Margetič, ki je strukturo bizantinske vojaške in civilne uprave raziskoval predvsem na podlagi pisem papeža Gregorja I. Ta nas namreč seznanjajo z najvišjimi istrskimi funkcionarji ob izteku 6. stoletja. Eno od pisem se nanaša na nekega Bazilija, drugo pa na magistra militum Gulfarija. Na splošno prevladuje mnenje, da sta bila Bazilij in Gulfarij magistra militum oziroma da je bil Gulfarij Bazilijev naslednik. Na podlagi podrobnejše analize pa je prišel Margetič do zaključka, da Bazilij pravzaprav ni bil magister militum, pač pa tribun-komandant Novigrada ali pa največ "dux" istrske province. V tem kontekstu avtor tudi dvomi, da bi bil Pulj v tem obdobju sedež istrskih magistrstov militum, saj je bilo mesto eno najmočnejših oporišč istrske shizme. Po vsej verjetnosti je bilo vojaško središče in sedež magistrstov militum v Novigradu, ki je imel številne državne posesti in finančne vire za vzdrževanje stalne posadke.

Če se torej vrnemo na izhodišče, naj bi šlo po mnenju avtorja za cesarja Konstantina VI. (780-797), hkrati pa naj bi bil na tem mestu tekst Rižanskega zbora pomanjkljiv; po njegovem bi se moral glasiti: "Constantini Basilii" (L. Margetič, *Diritto medievale croato*, prav tam, str. 152).

B. Nacella se glede tega vprašanja enako opredeljuje kot R. Udina, da sta bila namreč Konstantin in Bazilij ob koncu 6. stoletja magistra militum (B. Nacella, prav tam, str. 11).

Mario E. A. Zetto dokaj polemično napada B. Benussija, R. Udino in vse tiste zgodovinarje, ki so Konstantina in Bazilija postavljali v 6. stoletje. Po njegovem gre za cesarja Konstantina V. (741-775), Bazilij pa naj bi bil bizantinski general, ki je vladal provinci "Venetia et Histria" v imenu ravenskega eksarha (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 142).

9. Številni zgodovinarji se ukvarjajo z obtožbo in zagovorom gradeškega patriarha Fortunata, ki je bil, kot smemo na podlagi virov domnevati, glavni pobudnik za sklic Rižanskega zbora. Med njimi prevladuje mnenje, da je bil Fortunat zmagovalac, vojvoda Janez pa poraženec placita. Fortunat je znal vsekakor spretno odvrniti očitke in obtožbe, ki so sicer v večji meri letele na rovaš istrskih škofov. Kot je razvidno iz teksta, so mu "homines capitanei" priznali privilegije, poudarili pa so, naj bodo izpolnjene dobre stare navade ob patriarhovem obisku in "missi dominorum" (A. Tassini, *Fortunato di Grado e il Placito del Risanò*, Pl, n. 4, Trieste 1950, str. 22).

Iz Fortunatovega vprašanja glavarjem: "Rogo vos filii nobis dicite veritatem qualem consuetudinem sancta ecclesia mea metropolitana in territorium Istriense inter nos habuit?" ni mogoče sklepati, da bi patriarh kot nadarjen in izobražen duhovnik zanemaril ali celo ne poznal običajev gradeške stolne cerkve, še manj pa dovolil, da bi ga nanje opomnili glavarji istrskih mest. S tem, ko je našteval običaje pred vsemi prisotnimi, jih je še bolj poudaril, hkrati pa so bile vnešene tudi v notarski zapis zbora. Omenjene "consuetudines" so za A. Tassinija pomenile poveljevanje gradeškega patriarha, ki je bil

še posebej počaščen s priznanji in odgovori predstavnikov istrskih mest.

Tudi L. Margetič v svoji razpravi poudarja, da so bili predstavniki mest do gradeškega patriarha dokaj uvidevni. Dovolili so mu, da je lahko še naprej pasel svojo živino na mestnih pašnikih; s tem pa je posredno priznal njihovo pravico nad površinami, ki so v času bizantinske oblasti nedvomno predstavljale del komunskega imetja. V tem so mestni glavarji videli tudi nevarnost, da bi nova frankovska oblast ravnala drugače kot prejšnja in pašnike zahtevala zase, mesta pa bi morala plačevati posebne dajatve za njihovo uporabo (L. Margetič, prav tam, str. 153).

10. Glede pritožb proti škofom oziroma glede uživanja cerkvenih posesti B. Benussi komentira tretjo pritožbo, ki govori o dednih zakupih. Po njegovem naj bi šlo za sleparije pri dednih fevdih in zakupih. Iz teksta je moč razbrati, da so škofje izkoriščali vsako priložnost in spreminjali pogodbe dednih fevdov in zakupov. Cerkev je res podpirala običaj, da spremembe njenih posesti brez soglasja niso bile veljavne, bilo pa je tudi res, da je uživanje posesti, ki je trajalo daljše obdobje, pri lastnikih utrjevalo prepričanje o veljavnosti takih pogodb, saj je nekdanja bizantinska oblast priznavala to pravico (B. Benussi, *Nel Medio evo*, Parenzo 1897, str. 580).

11. Iz četrte pritožbe proti škofom je razvidno, da so si le-ti po prihodu Frankov prilastili dele pašnikov in jih uporabljali izključno za pašo svoje živine. Z drugimi besedami, prišlo je do nasilne delitve pašnikov in drugih posesti med mesti in cerkvijo. S tem, da cerkev ni nosila stroškov, niti plačevala polovice davkov, L. Margetič prihaja do zaključka, da je privilegiran položaj cerkve v času frankovske oblasti povzročil občutno poslabšanje gospodarskega položaja istrskih mest (L. Margetič, prav tam, str. 154).

Posebna zanimivost četrte pritožbe pa je tudi njen različen prepis, ki ga zasledimo v listinskem prepisu Trevisani-Verci oziroma Trevisani-Marciana. V prvem prepisu beremo: "De herbatuco, vel glandatico nunquam aliquis vim tulit inter roncora nisi secundum consuetudinem parentum nostrorum", v drugem pa: "De herbatuco, vel glandatico nunquam aliquis vim tulit inter vicora nisi secundum consuetudinem parentum nostrorum". V prvi verziji gre torej za besedo "roncora", v drugi pa za termin "vicora", se pravi za dva povsem različna pojma. Beseda "roncora" bi naj pomenila slabši gozd, grmičevje, medtem ko "vicora" pomeni vas(i). Po Kandlerju je "vicora" pogosta grška sklanjatev besede "vicus". Gre za največja naselja upravnih območij, ki so se delila na "pagus" in "vicus" - ti so bili oblikovani kot naselja s svojimi župani (Notizie storiche di Pola, str. 81).

Ko L. Kirac v svoji razpravi razmišlja o vsebini te pritožbe, pravi, da so Bizantinci osvojeno posest poleg desetine, "decimae", obremenili še s "skripturo" - dajatvami na pašnike in pašo živine v gozdovih, ki so pripadali državi. Kasneje je bil ta prihodek prepuščen mestom kot odškodnina za upravo nad mestnimi okrožji. Ko so se manjši gradovi in vasi osamosvojili in zaokrožili z lastnimi zemljišči, so mesta nad njimi postopoma izgubljala oblast, vzporedno s tem pa so izginjali tudi upravni stroški; "skriptura", ki so jo morali drobni posestniki plačevati mestom, je tako odpadla (L. Kirac, prav tam, str. 62).

Tako je pravzaprav razumljiva pritožba mestnih glavarjev, da jim nižje upravne enote, ki jim je vojvoda Janez dal v posest gozdove za pašo živine, ne plačujejo več dajatev in ne prizna-

vajo nekdanjega prava, ki so ga mesta imela nad temi površinami. S prihodom Frankov so se namreč manjša naselja v bistvu osvobodila mestnih oligarhij ter si izboljšala svoj ekonomski položaj. Razumljivo je torej, da so večji del pritožb izrekla mesta, ki so želela, da jim novi oblastniki vrnejo nekdanjo oblast nad podeželjem.

12. Pri osmi pritožbi proti škofom Kandler dvomi, da bi mogla biti naperjena proti njim samim, saj je bila pravica do ribolova povezana s teritorialnim principom. Pred prihodom Frankov je bilo namreč področje ribolova v pristojnosti mest, pod Franki pa je prišlo v roke državnega fiskusa. Kandler torej dvomi, da bi ga Karel Veliki dodelil v pristojnost škofom, ki so postali zemljiški gospodje šele v času Lotarja in saških vladarjev. Pravo na ribolov je po Kandlerju spadalo torej v pristojnost države oziroma velikih fevdalnih gospodstev. Ker pa iz listine ni razbrati drugih razlogov za navedeno pritožbo, je Kandler mnenja, da so se zanj morda potegovali tudi škofje (P. Kandler, *Notizie storiche di Pola*, str. 96).

13. Vrsta zgodovinarjev je ob deveti pritožbi komentirala najprej vsote, ki so jih v cesarsko blagajno plačevala posamezna mesta: Pulj 66 solidov mankozov, Rovinj 40, Poreč 66, Trst 60, Labin 30, Buzet 20, Pićan 20, Motovun 30 in Novigrad 12. Razen tega je iz teksta razvidno le še to, da je morala celotna Istra plačevati 344 solidov mankozov.

O bizantinskem davčnem sistemu nas v svoji razpravi podrobneje seznanja J. Ferluga, pri čemer izhaja iz novejših študij N. Oikonomidès, *De l'impôt de distribution à l'impôt de qualité à propos du premier cadastre byzantin (7e - 9e siècle)*, Zbornik radova Vizantološkega instituta 26 (1987). Študija je nastala iz analize slavospeva Teodora Studita iz leta 801, ki opisuje bizantinski fiskalni sistem ob koncu 8. stoletja. Avtor študije ugotavlja, da so nekako v tem obdobju zaključili z izdelavo katastra, torej nekakšnega registra nepremičnin z izmerami in odgovarjajočim ovrednotenjem. Šlo je torej za težavno in mukotrpno delo, ki se je pričelo z ljudskim štetjem v 7. in 8. stoletju. Na tej osnovi je temeljil nov bizantinski davčni sistem: davki so bili ocenjeni v sorazmerju z imetjem davkoplačevalcev. Gre za delo prvih ikonoklastičnih cesarjev, ki so si prizadevali reorganizirati državni sistem. Cesar Konstantin V. (741-775) je po celotnem imperiju razširil pobiranje neposrednih davkov v denarju, zato je v državnih financah prevladoval denarni sistem. Bizanc je torej za razliko od zahodne Evrope že na začetku 9. stoletja uvedel sistem neposrednih davkov v sorazmerju z imetjem, se pravi sistem, ki je temeljil na kolektivni davčni odgovornosti in ki je bil za celotni državni sistem osnovnega pomena. Znotraj upravnih enot, ki so bile podrejene centralni oblasti, pa je bilo vendar možno doseči davčne olajšave ali celo oprostitve ob morebitnih naravnih nesrečah ali epidemijah. Oikonomides svojo študijo zaključuje s trditvijo, da je bil bizantinski davčni sistem razumen in pravičen. Njegovega mnenju se pridružuje tudi J. Ferluga, ki še posebej poudarja, da se vse to jasno zrcali tudi iz položaja, ki so ga Istrani orisali na Rižanskem zboru (J. Ferluga, *Istra med Justinjanom in Karlom Velikim*, Arheološki vestnik (v tisku), št. 43, Ljubljana 1992).

Na osnovi omenjenih podatkov je B. Nacella v svoji razpravi zaključil, da so morala zahodnoistrska mesta plačevati 274 solidov, srednja- in vzhodnoistrska pa le 70. Avtor namreč meni, da so davke določali po višini dohodka, ne pa po velikosti mestnih teritorijev, iz česar bi se dalo sklepati, da sta bili srednja

in vzhodna Istra v začetku 9. stoletja precej redko naseljeni oziroma zapuščeni (B. Nacella, prav tam, str. 11).

Opozoriti velja tudi na nekatere nedoslednosti v prepisih: v delu R. Udine, *Il Placito del Risano*, AT, vol. XVII, 1932 v dodatku, str. 63, IX Capitolo, so sporne navedbe: "parenzio mancosos sexaginta", namesto "sexaginta et sex"; razen tega manjka v celoti "numerus tergestinus mancosos sexaginta", zaradi česar skupna vsota istrskih mest in kaštelov ne znaša več 344 solidov, kot je navedeno v izvirniku, temveč le 278 solidov.

Sami denarni enoti - solidom mankozom je precej pozornosti posvetil že G. R. Carli v svojem znanem delu *Delle Monete*, II, str. 109, in pojasnil, da po vrednosti ustrezajo beneškim cekinom 18. stoletja. F. Kos v *Gradivu*, II, str. 19, pojasnjuje, da je "solidus mancosos" 30 denarjev, srebrni solid = 72 in zlati solid = 40 denarjev. Mario E. A. Zetto pa pripominja, da je "mankoz" ime za zlati novc, enak bizantinskemu, ki ga omenjajo italijanski dokumenti od 7. do 9. stoletja. Izraz "mancoso" ali "mancuso" naj bi izhajal iz arabskega "manqush", torej kovani denar (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 145). Tudi J. Ferluga navaja, da je bil ta denar v uporabi v drugi polovici 8. stoletja. Prvo omembo "mancus" zaznamo v dokumentu Sesta iz Furlanije leta 778, nadalje v dokumentu samostana Farfa iz leta 786 in v Liber pontificalis v času papeža Hadrijana (771-795). Dokončno interpretacijo o izvoru tega denarja je pripravil Ph. Grierson: Termin je bil v začetku pripisan muslimanskemu denarju, ki je bil nekoliko lažji od solida (4,25 gr) in je izviral iz arabske besede "manqush", kar pomeni kovani denar (J. Ferluga, prav tam).

Precej komentatorjev pa se je ob naštevanju mest oziroma plačevanju davkov vprašalo, zakaj v tem seznamu ni tudi mesta Koper, saj je zborovanje potekalo na njegovem ozemlju.

Med starejšimi pisci je skušal že G. R. Carli odgovoriti na to vprašanje z navedbami G. Lucia (*De Regn. Dalmat. Lib. I, Cap. 16, et Lib. II, Cap. 6*), češ da Koper ni bil vključen v Karlovo kraljestvo, temveč v Beneški ducat, ki je bil dodeljen Bizancu, zato je užival nekakšen svobodni status. Res Eginhard navaja, da je Karel Veliki vladal Istri, Liburniji in Dalmaciji, "exceptis maritimis civitatibus". Ta pa naj bi vključevala Beneško laguno in Gradež, torej lahko tudi Koper. Kot dokaz za svojo trditev G. Lucio navaja različne stare običaje, ki so se ohranili iz bizantinskega obdobja tako v Benetkah kot v Kopru, v drugih mestih pa so jih ukinili Franki. Gre predvsem za nekatere liturgične obrede, za oblačila duhovnikov, imena mestnih predelov (v Kopru npr. Brolo, Zubenaga itd.), ki kažejo na romansko kontinuiteto (G. R. Carli, *Delle antichità di Capodistria, Capodistria 1861*, str. 131).

Isto vprašanje si je kako stoletje kasneje zastavil tudi B. Benussi, vendar je njegovo stališče precej drugačno. Benussi pri svoji tezi izhaja iz Dandola (*Chronicon*, VII, 15) in njegove navedbe, ki je identična z Eginhardovo: "Postquam utramque panoniam et oppositam in altera Danubii ripa Datiam, Histriam quoque et Liburniam et Dalmatiam, excetis maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantianopolitanus imperatore habere permisit acquisiverat ..." in ravno Koper prišteva med tista mesta, ki so ostala pod bizantinsko jurisdikcijo.

Benussi najprej odločno zavrača možnost, da bi do frankovske skupščine prišlo na ozemlju bizantinskega mesta, nato pa pojasnjuje, da so istrska mesta v listini posamič navedena le tam, kjer so omenjeni davki v denarju in so jih plačevala državi. Če Kopa v tem seznamu ni, pomeni, da je bil davkov oproščen. Pri tem ni šlo le za Koper, temveč tudi za Piran in Umag. Po

vsej verjetnosti so vsa tri mesta namesto davka v denarju cesarski blagajni prispevala odgovarjajočo vsoto v naturalijah. O posebnih naturalnih dajatvah Pirančanov, kot so žito, olje in vino, ki so ga morali dajati cesarski blagajni, se govori leta 967. Te dajatve bi lahko izhajale že iz bizantinskega obdobja, lahko pa bi bile značilne tudi za druga mesta (B. Benussi, prav tam, str. 149).

R. Udina v svojem delu razlaga, da so bila v listini Rižanskega zbora omenjena le ozemlja Pulja, Rovinja, Poreča, Labina, Buzeta, Pična, Motovuna in Novigrada ter tržaški numerus, ki so plačevala davke, medtem ko so bili agri Kopra, Pirana, Umaga in nekaterih drugih krajev oproščeni davkov. Za njihovo odsotnost so bili morda tudi drugi razlogi, ki pa iz listine niso razvidni (R. Udina, prav tam, str. 22).

Tudi G. de Vergottini se v svojem komentarju dotika vprašanja odsotnosti Kopra. Med drugim pravi: "Naš suhoparni seznam ne vključuje Kopra in manjših kaštelov, kot sta npr. Piran in Umag. To je očiten znak, da so bili zaradi preskromnih dohodkov, majhne površine agrov ali njihove nerodovitnosti ali pa zaradi vladarskih koncesij oproščeni davkov (G. de Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio evo*, Roma 1924-25, str. 37).

Med zgodovinarji, ki so se najbolj temeljito posvetili temu vprašanju, je treba omeniti C. de Franceschija, ki je v svoji razpravi dokaj kritičen do interpretacij G. R. Carlja, P. Kandlerja, B. Benussija, R. Udine in drugih. Po njihovih razlagah bi lahko bila severna Istria le del tržaškega numerusa, kar pa C. de Franceschi zavrača, saj bi bila tako konstituirana upravna enota preveč različna od drugih, in to tako po obsegu in številu prebivalstva kot po posebnih vojaških funkcijah in davčnih obveznostih.

Po C. de Franceschiju je "ducatus Venetiarum", ki je nastal ob koncu 7. stoletja, obsegal tudi severno Istro in jo obdržal tudi po frankovski osvojitvi leta 788. Franki so tak status za nekaj časa obdržali, čeprav je bil v nasprotju z njihovimi načeli o upravni enotnosti obmejnih pokrajin. V času Rižanskega placita je bilo torej po avtorjevem mnenju koprsko ozemlje še izven jurisdikcije frankovskega vojvode in je kot nevtrarno ozemlje povsem ustrezalo trenutnim frankovskim potrebam, pa tudi namenom in ciljem takega zborovanja. Na njem zato ni bilo ne Kopra ne Pirana in Umaga, to pa je tudi zadosten razlog, da omenjena mesta niso navedena v listini Rižanskega placita (C. de Franceschi, *Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto medioevo*, AMSI, vol. XVI NS, Venezia 1968, str. 20).

14. Če preidemo na konkretne očitke mest vojvodi Janezu, naj navedemo najprej tiste, ki zadevajo njegove posesti in so bile v bizantinskem obdobju državna last. Razen teh si je frankovski vojvoda prisvojil še mnoge druge, ki so vsaj deloma izhajale iz zaplemb nekdanjim bizantinskim funkcionarjem. Nekatero posesti oziroma lokacije, našete v listini, je skušal določiti že P. Kandler: vas Petriolo naj bi bila današnji Peroj, Zerontiakove posesti verjetno Jadreški vzhodno od Pulja, posestvo "in Priatello" pa Toranj (Torre) južno do Rovinja (Notizie storiche di Pola, str. 100).

15. V nasprotju s Kandlerjem je Mario E. A. Zetto večino Janezovih posesti lociral v koprsko zaledje in tako npr. Kancijaniko (Cansàn, San Canziano) enači s Škocjanom. Ker v času placita še ni bilo posvojenih družinskih imen, "Cancianico" ni po njegovem nič drugega kot krajevno ime "Cansàn" z galsko-

romansko pripono "icum", v kateri lahko v pridevniški obliki razumemo "peadium", "fundus" ali "villa".

V pomanjkanju družinskega imena "Cancian-icum", ki ga v konkretnem primeru sklanja kot "Cancianico", nam lahko služi kot interpretacija onega "Joanni Cancianico", ki je imel posest v "Cansànu".

16. Kar se tiče "rabskega posestva z njivami, vinogradi, oljčnimi nasadi in hišo", je L. Kirac mnenja, da ga vojvoda Janez ni mogel uživati kot istrski vojvoda, temveč kot privatna oseba ali kot hrvaški ban Istre in Liburnije. Avtor dopušča tudi možnost, da je bil vojvoda Janez po rodu iz Raba in je pred frankovsko zasedbo vladal Istri in Liburniji, vendar se bolj nagiba k stališču, da sploh ni šlo za Rab, temveč za Rabac pod Labinom, ki je spadal pod Liburnijo (L. Kirac, prav tam, str. 71).

17. Glede imena Zerontiakova hiša in posest izhaja Mario E. A. Zetto podobno kot pri imenu Canziano iz galsko-romanske pripone "aca" in iz "Zerontius" izpelje "Zerontiac". Če imenu pripojimo ženski latinski tožilnik "casam", dobimo "Zerontiacam", kar po njegovem dokazuje pripadnost podeželskemu nazivu (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 146). Po mnenju J. Ferluge je identifikacija vojvodovih posesti, razen državnih v okolici Novigrada, za sedaj težavna in negotova, če že ne povsem nemogoča. Po njegovem je zanimiva predvsem razlaga, da naj bi bila Zerontiakova hiša prevod iz grškega "gerontokomeion", se pravi ubožnica oziroma hospicij.

Pri naštevanju vojvodovih posesti v Puljščini opazimo tudi nekaj razlik v obeh verzijah listine Rižanskega placita: v prepisu Trevisani-Verci beremo: "Item habet portionem de Casale Petriolo, cum vineis, terris, olivetis, et casa sua ...", v prepisu Trevisani-Marciana pa je izpuščeno "et casa sua", medtem ko daje italijanski prevod vedeti, da tista hiša ni bila gosposka, temveč kmečka: "porzione della villa Petriolo con vigne, terre, oliveti, e con casa rustica". Nekoliko dalje oba prepisa navajata, da ima vojvoda tudi Zerontiakovo hišo s posestvom: "item casam Zerontinam cum omni possessione sua". V prepisu Trevisani-Verci manjkata stavka, ki ju sicer prinaša prepis Trevisani-Marciana: "Item omnem portionem Ioannis Cancianico cum terris, vineis, olivettis et casa sua". Oba stavka izpušča italijanski prevod v Notizie storiche di Pola, čeprav gre za prevod iz prepisa Trevisani-Marciana.

Iz razlik med enim in drugim prepisom ter italijanskim prevodom je videti, da so si italijanski zgodovinarji prizadevali s prečiščevanjem teksta dokazati, da je v teh hišah včasih bival vojvoda Janez, medtem ko L. Kirac sklepa, da so na posestvih v Peroju, Vrčevanu in drugod po južni Istri živeli njegovi slovanski kolonisti, nad katerimi se je pritoževal puljski primas (L. Kirac, prav tam, str. 62).

18. Poglavarji mest so v pritožbah navedli tudi posesti in dohodke, ki jih je imel vojvoda Janez pri Novigradu: "In nova Civitate habet Fiscum publicum", medtem ko posesti na območju Pulja listina ne omenja kot državne ali javne dobrine. V zvezi s tem L. Margetič navaja, da so že v času rimskega, nato pa bizantinskega cesarstva v okolici Novigrada obstajale številne državne posesti, saj je bilo mesto upravno središče Istre, obenem pa sedež magistrum militum. Številne državne posesti s koloni vred je torej vojvoda Janez podedoval ravno na območju Novigrada, ki si ga je tudi sam izbral za sedež svojih posesti v Istri (L. Margetič, *Le prime notizie su alcuni vescovati istriani, Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, str. 123).

19. Med pritožbami mest proti vojvodi Janezu ni razbrati, da bi mu očitali pravico do uživanja navedenih posesti, pač pa predvsem to, da si je prilastil 344 zlatih solidov, ki so prej pripadali državni blagajni. V zvezi s tem L. Margetić meni, da so bili cesarski odposlanci pozorni predvsem do takih poneverb, ki so zmanjševale cesarske prihodke, zato se ta pritožba v tekstu večkrat ponavlja in ima značaj prave ovadbe (L. Margetić, *Diritto medievale croato*, str. 155).

V zvezi s pritožbo je L. Kirac drugačnega mnenja, in sicer, da so ta davek plačevali podložniki (zemljarina), zato vojvoda Janez nanjo ni niti odgovoril niti se ni opravičil (L. Kirac, prav tam, str. 73).

Zopet drugače razmišlja P. Kandler, namreč, da je vojvoda dobival to vsoto kot plačilo za svojo javno službo; na očitke, da uživa toliko javnih posesti v Puljščini in okolici Novigrada, torej ni odgovoril, ker so mu pač pripadale po funkciji (*Notizie storiche di Pola*, str. 110).

20. O samem vojvodi Janezu je v komentarjih veliko različnih, celo kontradiktornih mnenj. Večina zgodovinarjev, predvsem italijanskih, meni, da je bil frankovski grof, ki ga Karel Veliki omenja v pismu svoji ženi Fastradi leta 791, ko naj bi se istrski vojvoda izkazal v bojih z Obri (*Dux de Istria*, ut dictum est nobis, ibidem bene fecit cum suis hominibus). Na podlagi tega dokumenta so nekateri zgodovinarji sklepali, da je bil vojvoda Janez morda v sorodu s cesarsko družino Karolingov, kar ni izključeno. Veliko grofov je namreč dejansko izhajalo iz trideseterice velikih frankovskih rodbin, ki so bile na vrhu lestvice karolinškega plemstva. Te rodbine so bile zelo bogate in vplivne, saj so imele velike posesti. Večinoma so izhajale iz Francije, in sicer iz krajev ob Meusi in Mozeli. Toda Karel se tudi takrat ni obotavljal, ko je imel razlog imenovati za grofa pripadnika nižjega rodu, le velike sposobnosti in druge odlike je moral imeti (J. D. de Bayac, prav tam, str. 145).

R. Cessi pa vendarle dvomi, da sta istrski vojvoda (*dux de Istria*), ki ga leta 791 omenja Karel Veliki svoji ženi, in vojvoda Janez iz Rižanskega placita ista oseba. Po njegovem "*Dux ille de Istria*" ne daje dovolj trdne osnove za omenjeno trditev, saj gre le za posredne informacije (ut dictum est nobis), ki dopuščajo možnost zamenjave s kakšno drugo osebnostjo. R. Cessi ima v mislih predvsem furlanskega vojvodo Henrika, ki se je v tistem času odlikoval v vojnah proti Obrom, zato bi bil lahko vojvoda Janez po njegovem morda Henrikov naslednik, nika-

kor pa ne kakšen samostojen istrski grof. Svojo tezo avtor naslanja predvsem na stavek: "*Postquam Ioannes devenit in ducatu*" oz. "*Modo autem dux noster Iohannes constituit*" (R. Cessi, prav tam, str. 308).

Povsem nasprotna tezam, ki so jih zastopali R. Cessi, G. de Vergottini, B. Benussi in še kdo, so razmišljanja hrvaških zgodovinarjev. Po njihovem je bil vojvoda Janez oz. ban Ivan hrvaški ban zahodne Liburnije in Istre. L. Kirac pri tem deli mnenje z Vj. Klajčevićem, hkrati pa se naslanja na Gfrörerja, ki v svoji *Geschichte Venedigs* bis zum Jahre 1084, Graz 1872, enači vojvodo Liburnije in Dalmacije (*dux Liburniae et Dalmatie*) z istrskim vojvodo (*dux Istriae*). Vojvoda Janez oz. ban Ivan naj bi torej vladal istrskim Hrvatoma v času, ko so si v Istri in sosednjih pokrajinah v obdobju od 750 do 800 sledili Bizantinci, Langobardi in Franki. Karel Veliki naj bi po osvojitvi Istre vojvodo Janeza sicer podvrnil svoji oblasti, mu pustil njegov položaj, ugled, ki ga je užival med ljudstvom, pa izkoriščal za svoje osvajalne namene. Kot smo že omenili, naj bi se vojvoda Janez izkazal v bojih proti Obrom, hkrati pa naj bi v Istri zvesto izvajal frankovsko politiko.

Svojo tezo o hrvaškem poreklu vojvode Janeza je L. Kirac še dodatno podkrepil s trditvijo, da si istrska mesta ne bi upala naprtiti toliko obtožb na račun cesarskega sorodnika, in to ravno v času, ko so od samega cesarja prosila milosti in zaščito. Dvom o frankovskem poreklu vojvode Janeza se mu je vzbudil tudi ob besedah, ki so zabeležene v tekstu same listine: "... dicit populo, colligamus exenia ad Dominum Imperatorem, sicut tempore Graecorum faciebamus ..." (zbirajmo darove za gospoda cesarja, kakor smo to delali v času Grkov). V primeru, da bi bil vojvoda Janez frankovski grof oziroma da v Istri sploh ne bi vladal pred prihodom Frankov, bi se izjasnil takole: "sicut tempore Graecorum faciebatis" (kakor ste to delali v času Grkov). Italijanski prevod se je hotel izogniti vtisu, da bi bil vojvoda Janez hrvaškega rodu, zato so ta del prevedli takole: "Raccogliamo un regalo da presentare all'imperatore come si faceva al tempo dei Greci", torej: "Zberimo darilo, da bi ga izročili cesarju, kakor se je to delalo v času Grkov." (L. Kirac, prav tam, str. 67)

21. S Slovani je povezan velik del pritožb, ki so jih mestni glavarji izrekli na račun vojvode Janeza, hkrati pa so Slovani tudi predmet številnih komentarjev in polemik v literaturi, ki se je tako ali drugače ukvarjala s problematiko Rižanskega placita.

Na splošno je notarski zapis Rižanskega zbora za starejše italijansko zgodovino pisje nespodbiten dokaz, da so se Slovani v Istri pojavili šele s prihodom Frankov, po placitu pa so bili iz nje pregnani. P. Kandler jih omenja le v toliko, da z njihovo naselitvijo istrskim posestnikom ni bila odvzeta zemlja in da je računati s Slovani onstran Raše že prej, preden so jih v 15. stoletju na to območje naselili Benečani (P. Kandler, *CDI*, str. 13/14).

B. Schiavuzzi je bil mnenja, da vdori Slovanov v Istro okoli leta 600 še niso pomenili njihove stalne naselitve; pospešila jo je šele frankovska oblast, da bi z njimi postopno odstranila stari sistem in uvedla svojega ter naselila puste predele. Glede na neobljudenost velikega dela Istre, predvsem severnega, avtor dopušča možnost, da so Slovani ostali v predelih, ki so bili opustošeni po langobardskih in frankovskih vpadih v 8. stoletju (B. Schiavuzzi, *Cenni storici sull'etnografia dell'Istria*, AMSI 17, 1901, str. 305).

Več pozornosti je Slovanom posvetil B. Benussi. V svojem delu najprej polemizira z nemškimi zgodovinarji, ki so na

2. B. Croatto: *Rižanski placit*, v: *PI*, n.4, 1950, s.23

podlagi Zeussovih, Diehlovih, Gfrörerjevih in Dümmlerjevih izsledkov navajali, da je bila notranjost Istre že v bizantinskem času naseljena z mešanico Slovencev in Hrvatov ter da je le v obmorskem pasu prevladoval romanski živelj. Benussi jim očita, da so se pri svojih tezah preveč naslanjali na splošne zgodovinske vire in premalo upoštevali najpomembnejše dokumente lokalne zgodovine. Po njegovem mnenju posebnosti istrske zgodovine niso mogli ne razumeti ne dojeti, saj so svoja dela objavili, še preden je P. Kandler zbral in objavil dokumente istrske zgodovine v svojem obširnem delu *Codice Diplomatico Istriano*.

Glede same slovanske osvojitve Istre pa Benussi zagovarja stališče, da ni šlo za stalno naselitev, temveč le za občasne roparske pohode. Na zboru ob Rižani torej Slovani niso mogli biti prisotni, saj jih listina ob drugih dostojanstvenikih in udeležencih zborovanja ne omenja.

Svojo tezo, da se Slovani po letu 611 še niso za stalno naselili v Istri, naslanja predvsem na dejstvo, da se kljub neposredni bližini gradeške in oglejske cerkve oziroma istrskih škofij, med katerimi je notranjo Istro pokrivala pičanska škofija, niso oprijeli krščanstva. Slovani so torej po njegovem vse do leta 804 ostali pogani, hkrati pa bi ne bilo možno, da bi se "numerus tergestinus" kot obmejno bizantinsko ozemlje od Timava do Kastva obdržal, če bi bil naseljen pretežno s slovanskim prebivalstvom.

Tudi sama listina Rižanskega zbora, meni Benussi, ne pušča nobenih dvomov: v prisotnosti cesarskih odposlancev, gradeškega patriarha in škofov sledimo intervenciji istrskih mest, pa ne le obmorskih, temveč tudi kontinentalnih kot nekdanjih rimskobizantinskih davkoplačevalcev. Vsa ta mesta so brez izjeme izražala protest proti slovanskim kolonom, ki jih je vojvoda Janez pripeljal v Istro.

Na teh dejstvih torej Benussi v celoti oponira nemškimi, hrvaškimi in slovanskimi zgodovinarjem tistega časa in poudarja, da je Slovane v Istro prvi privedel šele vojvoda Janez, in sicer iz Kranjske. Izbral je predvsem pogane, ki so najbolj ustrezali njegovim načrtom in namenom. Po placitu naj bi se najverjetneje naselili na posestvih, ki so tvorila del obmejnega pasu znotraj tržaškega numerusa. Za te posesti je bilo v navadi, pripominja Benussi, da so jih podeljevali domačinom, pa tudi tujcem, ki so jih obdelovali, plačevali dajatve in jih branili pred sovražniki. Obširnost ozemlja, ki je bilo vključeno v tržaški numerus, pogosti napadi v preteklosti, invazija Langobardov leta 751 in frankovski ekspediciji v letih 788 in 799 nas navajajo k temu, zaključuje avtor, da so bila ravno tu tista "deserta loca", ki so jih Franki podelili novim naseljencem. Enako so bila oddaljena tako od obalnih mest in njihovih ozemelj kakor od mest v notranjščini, ki prav tako kot prva niso hotela imeti stikov s to nevarno sosesčino (B. Benussi, *Nel Medio evo*, Parenzo 1897, str. 166).

Tudi R. Udina se strinja z Benussijevo tezo glede prihoda in naselitve Slovanov v Istro. Vojvoda Janez jih je poklical, da bi obdelovali pusto zemljo, vendar se po njegovem teh predelov ne da točno locirati. Morda gre za predele na Krasu, se pravi v obmejnem pasu tržaškega numerusa, ali pa tudi kje drugje. V zvezi s slovansko naselitvijo je avtor tudi mnenja, da so istrski škofje s pristankom vojvode dobili razne pravice, morda zato, da bi dobili odškodnino za desetino, ki je bila namenjena Slovanom kot podpora ob naselitvi, ko zemlja še ni dajala dovolj pridelka. Večji del zemljišč, ki so jih odvzeli Istranom, ni bil podeljen Slovanom kot zasebna last, temveč kot davek, ki so ga morali plačati vojvodi Janezu. Potreba po kolonizaciji pustih predelov z ljudmi, ki so jih pripeljali od drugod, kaže na

velike težave istrskega poljedelstva zaradi pomanjkanja delovne sile. Z vidika socialnega napredka in agrarnega razvoja Istre je bila naselitev Slovanov ugodna in pozitivna, s pravnega vidika pa je po mnenju R. Udine predstavljala zlorabo oblasti (R. Udina, *Il Placito del Risano*, AT, vol. XVIII, 45 (1932), str. 49).

Za razliko od italijanskih zgodovinarjev sta skušali slovenska in hrvaška historiografija na podlagi etimoloških, arheoloških in zgodovinskih raziskav znanstveno utemeljiti tezo o sistematični slovanski kolonizaciji istrskega polotoka v obdobju po velikih obrsko-slovanskih vdorih okoli leta 600 pa do Rižanskega zbora leta 804.

Med slovanskimi zgodovinskimi deli je še vedno najbolj tehtna razprava M. Kosa (*O starejši slovanski kolonizaciji v Istri*, Razprave SAZU, I, 1950), v kateri avtor na podlagi etimoloških razprav F. Ramovša utemeljuje tezo, da je vpadom Slovanov okoli leta 600 sledila postopna naselitev severnega dela Istre, vključno s tržaškim Krasom, od tu in iz vzhodne smeri pa tudi v notranjost istrskega polotoka. Po Kosovem mnenju se Slovenci v začetku svojega priseljevanja v severnoistrsko primorsko zaledje niso v večji meri neposredno približali primorskim mestom, marveč so se v neki oddaljenosti od njih naseljevali na zemlji, ki ni spadala pod ožji mestni okoliš, ampak pod vladarja. Najstarejše vasi prvega kolonizacijskega območja je torej iskati na nekdanjem kronskem, ne pa komunskem ozemlju koprškega zaledja; posejane so bile v glavnem v širokem pasu ob cesti, ki vodi iz Trsta v Buzet (M. Kos, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1985, str. 278).

Po Kosovem mnenju je Istra brez dvoma tudi v vmesni bizantinsko-langobardski dobi segala do Timava (tako kot v rimski dobi in nato v 11. in 12. stoletju). Tržaško zaledje in Notranjska do Hrušice in Snežnika sodita v srednjem veku pod politično-upravni pojem Krasa, ki je po njegovem zopet del stare Istre.

Pod Istro, ki jo omenjata papež Gregor I. in Pavel Diakon, je po Kosovem mnenju torej razumeti njen severni bizantinski del, ki je v antiki in srednjem veku segal do črte Timav-Nanos-Javorniki-Snežnik in se krije v glavnem z obsegom tržaške škofije ter upravno-političnim pojmom Krasa v srednjem veku. To ozemlje so, kot nam povedo viri, začeli Slovani okoli leta 600 napadati in po vsej verjetnosti tudi polagoma naseljevati (M. Kos, prav tam, str. 164).

Kosovim tezam oporeka L. Margetić s trditvijo, da sta Istro kolonizirali dve slovanski struji: ena s severa in druga z vzhoda. Nikakršnih razlogov ni, nadaljuje Margetić, da bi prvi naseliteni val prišel prej, drugi pa kasneje, kot trdi Kos, ki pač prihod Slovanov povezuje s kolonizacijo Dalmacije v 7. stoletju (L. Margetić, *Prihod Slovanov v Istro*, Histrica et Adriatica, Trieste 1983, str. 152). Z napačno interpretacijo istrskih vrat in njihovo identifikacijo v Vipavski dolini je Kos po Margetićevem mnenju prekomerno razširil območje severne Istre in prav zato se mu je zdel slovanski vdor s severa nesporen. Vipavska dolina ni ne v antiki ne v srednjem veku pripadala tržaškemu ozemlju (ager tergestinus) oziroma tržaški škofiji, meni Margetić. Svojo tezo o prihodu Slovanov v Istro ob koncu 6. stoletja zato naslanja predvsem na pismi papeža Gregorja I. eksarhu Kaliniku (599) in solinskemu škofu Maksimu (600), v katerih papež govori o Slovanih, ki začenjajo prek Istre vdirati že v Italijo. S tem stavkom naj bi papež v bistvu potrdil, da gre za Slovane, ki so se že naselili v Istri in niso bili le na pohodu prek njenega ozemlja. To pa bi lahko pomenilo, da so Slovani, ki so se naselili v notranjosti Istre pred letom 599, napadali bizantinske kaštele

ob istrski obali, vendar so jih bizantinske posadke leta 599 odbile.

Na ta način, meni Margetić, si je težko predstavljati istrska vrata v Vipavski dolini. Že A. Degrassi je z lahkoto ovrgel tezo lokalnih zgodovinarjev o tem, da je Avgustova Istra segala do Snežnika in Trstenika, in hkrati dokazal, da je "castrum Catalanum" južno od Snežnika le Kandlerjeva fantazijska predstava. Jurisdikcija tržaškega škofa v srednjem veku, ki je tekom stoletij doživljala mnogo ozemeljskih sprememb, se ni ujemala s kolonialnim ozemljem Trsta v antičnem obdobju (L. Margetić, prav tam, str. 146).

Pisnim virom in raziskavam je pri točnejših opredelitvah slovanskega naseljevanja v vzhodno in srednjo Istro v novejšem času priskočila na pomoč tudi arheologija s svojo metodo dela.

Ugotovitve puljskega arheologa B. Marušića kažejo, da so bili prvi v Istro naseljeni Slovani odkriti na grobiščih iz 7. in 8. stoletja v okolici Buzeta (Mejica pri Buzetu, Veli Mlun, Vrh pri Brkaču itd.), med grobovi bizantinskih graničarjev pa so bili najdeni tudi slovanski grobovi (B. Marušić, *Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri*, AV, XVIII, 1987, str. 333). V južnem delu Istre so bila odkrita staroslovanska grobišča iz 9. - 11. stoletja, ki časovno sovpadajo s frankovsko oblastjo v Istri (Dvigrad, Žminj).

Na podlagi arheoloških nahajališč na območju Labina in Pazina Marušić domneva, da je Cerkev po letu 611 dokaj hitro obvladala vse težave in kljub določeni toleranci sprejela do konca 8. stoletja v svoje okrilje vse pripadnike najstarejše slovanske kolonizacije ekstenzivnega značaja. Res pa je, nadaljuje Marušić, da so Hrvati kmalu po koncu obrsko-frankovskih vojn (769) začeli intenzivno naseljevati širše območje Labina in Pazina ter do sredine 9. stoletja poselili že celoten prostor vzhodno in severovzhodno od meje gosto naseljene Puljščine. Na novih površinah so naleteli na ostanke romanskega prebivalstva, ob katerem so živeli tudi potomci najstarejšega ekstenzivnega slovanskega vala, eni in drugi pa so bili vsekakor bolj privrženi krščanstvu kot pa hrvaški priseljenci, ki so šele takrat opuščali svojo pogansko vero, kar dokazujejo predvsem ostanke nekaterih poganskih pogrebnih običajev (B. Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju, Pula 1987*, str. 97).

Na ožjem območju Slovenske Istre oz. Rižanske doline lahko pred leti odkrite staroslovanske grobove v Predloki, ki izhajajo iz 9. in 10. stoletja, povežemo z drugo slovansko kolonizacijo, vendar na osnovi odkritih najdb še ni mogoče trditi, da so bili tu naseljeni že Slovani, o katerih govori listina Rižanskega zbora (E. Boltin-Tome, *Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja, Slovensko morje in zaledje*, I, Koper 1977, str. 96). Lahko pa se pridružimo mnenju, da naselitev Slovanov v frankovski dobi ni le izoliran dogodek, kateremu ne gre pripisati večjega pomena. Sodeč po najdbah iz Predloke in tudi drugih s področja Istre, se je naseljevanje Slovanov nadaljevalo tudi po Rižanskem zboru (E. Boltin-Tome, prav tam, str. 96).

Dobro ohranjeni grobovi v Predloki torej govore o naselitvi Slovanov v obdobju druge kolonizacije, govore pa tudi o smeri naseljevanja na današnje severno, slovensko istrsko območje. Kljub pestrosti najdb vodi največ sledi na območje Karantanije, kar kaže, da se je ketlaška kulturna skupina v 9. in 10. stoletju širila tudi na območje severnega dela Istre z njenimi nosilci Alpskimi Slovani, ki so bili kot poljedelci naseljeni na naših istrskih tleh. Pestrost najdb iz Predloke pa ne kaže zgolj na trgovske in kulturne vezi, temveč opozarja tudi na prehodni značaj severnoistrskega področja, ki je bilo vseskozi pomem-

ben dejavnik pri oblikovanju kulturnega in političnega življenja severnega dela Istre (E. Boltin-Tome, *Izsledki ob zaključku raziskovanj nekropole v Predloki, Slovensko morje in zaledje*, 4/5, Koper 1981, str. 98).

Slovanska naselitev v Istri pa ni imela le agrarnega značaja, ampak, kot poudarjajo nekateri zgodovinarji, tudi vojaškega ali vsaj polvojaškega. Vojaška pomoč Frankom je bila namreč v času obrskih vojn in kasneje, ko je šlo za dokončno premoč nad Benetkami, Dalmacijo in Jadranom, zelo dobrodošla. Očitno so bile vse pravice nad Slovani v pristojnosti Frankov in tako je ostalo tudi po placitu. Slované je kolonizirala frankovska država, zato so pripadali izključno njej. Slovani so bili po vsej verjetnosti kolonizirani v večjih skupinah ter dobivali v obdelavo razmeroma obširna zemljišča (L. Margetić, *Diritto medievale croato*, str. 163).

22. Ravno v letih Rižanskega zbora sta šli splošna frankovska državna in gospodarska politika v smer naseljevanja puste in neobdelane zemlje s kolonisti, ki naj bi jo obdelovali in od nje plačevali davek državi ter s tem opravljali javno korist. Prav listina Rižanskega zbora dokazuje, da je bilo glede Slovanov v Istri smiselno izraženo tisto, kar je odredjal Aachenski kapitularij (801-813): "Kjerkoli se najdejo koristni ljudje, podeli naj se jim v krčenje gozd, da se bo naša služba izboljšala." Naglašena je torej državna korist, v Rižanskem placitu imenovana javna (to je državna) korist (*utilitas in publico*), v kapitulariju iz tistega časa pa "izboljšanje naše (to je državne) službe" (M. Kos, *O starejši slovanski kolonizaciji v Istri*, str. 10).

V Istri so se torej okoli leta 800 stvari odvijale vzporedno in skladno s takratno frankovsko državno in ekonomsko politiko: pravica državne oblasti do puste zemlje in zemlje brez gospodarja ter naselitev svobodnih kolonistov, ki naj od zemlje plačujejo davek.

Listina torej ne govori o kakem priseljevanju, pač pa le o naselitvi Slovanov na nekdanje mestne posesti. Tudi sam Kandler navaja, da vojvoda Janez Istranom ni odvezl njihove zemlje, temveč le Slovanom podelil neobdelano in pusto zemljo z namenom, da jo obdelujejo v javno korist (Notizie storiche di Pola, str. 101). S tem, ko navaja, da Slovani orjejo, čistijo goščo, kosijo travnike in pripravljajo krmo za živino, listina v bistvu dokazuje, da so bili stalno naseljeni poljedelci in živinorejci, ne pa novi doseljenci, ki jih je sem privedel šele frankovski vojvoda (L. Kirac, prav tam, str. 75). Glede tega vprašanja J. Ferluga pojasnjuje, da so imeli Istrani iz mest in kaštelov določene pravice nad posestmi, ki jih opredeljujemo z izrazi "nostras silvas", "casale inferiore", "nostras terras", "nostras runcoras" (kamor je vojvoda Janez naselil Slované), "nostras prados" in "nostra pascua", za katere avtor meni, da so bile deloma komunska oz. skupna zemlja. Vse te posesti so sestavljale "ameristos topos" oz. tisto zemljo, ki so jo v določenih časovnih intervalih delili med člane skupnosti, to je "koinos topos". Ta zadnja kategorija naj bi po avtorjevem mnenju ustrezala tisti iz Rižanskega placita: "nostros confines (v smislu zapuščenih posesti) quos nostri pacentes secundum antiquam consuetudinem ordinabant".

23. V drugi pritožbi proti vojvodi Janezu so naštetih bizantinski vojaški in politični funkcionarji, ki so predmet številnih komentarjev. Tako npr. E. Mayer glede municipalnega sistema v bizantinski Istri navaja, da je vojaška oblast v njej izginila prej kot v Dalmaciji. Še v času Frankov so v mestih obstajali tribuni, ki jih je volila lokalna aristokracija. Neki tržaški dokument še

celo sredi 9. stoletja navaja dva tribuna in dva vikarja, kar prav gotovo ni bila le tržaška značilnost. V istem dokumentu sta omenjena tudi dva lokoservatorja, ki ju E. Mayer vzporeja z lokoservatorji iz Rižanskega placita. Po njegovem naj bi bili najvišji mestni predstavniki v bizantinskem obdobju in jih lahko enačimo s kasnejšimi "locopositi". V listini so omenjeni tudi "iudices" v funkciji voljenih uradnikov, ki so jih v istrskih mestih kasneje nasledili scabini (E. Mayer, *La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane*, AMSI, vol. XXII, Parenzo 1906, str. 426).

B. Benussi v zvezi s tem vprašanjem pojasnjuje, da so mesta upravljali praviloma tribuni, le izjemoma tudi vikarji, tem pa so bili podrejeni "locoservatores" (načelniki krajev). Omenjeni mestni oblastniki so bili običajno izbrani med škofi in primati iz ozemlja s pripadajočo sodno jurisdikcijo za dobo enega leta. Lokoservatorji niso bili po njegovem načelniki enega samega kraja ali območja, temveč tudi "viceagentes", sodniki (iudices vicanei), predstavniki sodnikov v vseh upravnih in sodnih zadevah tistih krajev, kjer niso bili stalno nameščeni. Kljub temu, da si je v Istri fevdalni frankovski sistem podredil tudi mesta, se je v njih še celo 9. stoletje obdržala oblika oblasti iz bizantinskega obdobja. To se vidi tudi v dokumentih tistega časa (avtor nedvomno misli na listino Rižanskega zbora), ki omenjajo tribune, vikarje in lokoservatorje ter potrjujejo, da je civilno pravo izhajalo iz rimske zakonodaje. Prisotnost lokoservatorjev, ki so bili istočasno sodniki in predsedniki (sentenzianti), se pravi, da so lahko sodili, ne da bi jim kdo predsedoval, potrjuje dejstvo, da so bile v prvem stoletju frankovske oblasti v Istri še vedno rimske sodne institucije (B. Benussi, prav tam, Parenzo, str. 581).

R. Udina, ki se je v svojem delu prav tako ukvarjal s tem vprašanjem, dodaja, da so imeli sprva tribuni, domestiki, vikarji in lokoservatorji povsem vojaški značaj. Ko se je vojaška oblast spojila s civilno in sodno, je postala naloga teh funkcionarjev upravljanje s posameznimi mesti in kašteli in dobili so splošni naziv "iudices". Po vzpostavitvi vojaške oblasti so postali do določene mere voljeni funkcionarji iz vrst najbogatejših slojev v Istri, z neposrednim vplivom na bizantinsko administracijo.

Tribun je tako ob nekdanji tradicionalni funkciji komandanta numerusa, se pravi kohorte "comitatenses milites", ki je bila nastanjena v določenem okrožju province, dobil še funkcijo upravnika mesta ali kaštela s pripadajočim ozemljem.

Glede domestikov in vikarjev je R. Udina mnenja, da so bili podrejeni tribunom in da so načelovali manj pomembnim središčem (R. Udina, prav tam, str. 21).

F. Kos glede nazivov v bizantinski politični in vojaški hierarhiji pojasnjuje, da so se npr. domestiki pri Bizantincih imenovali tudi vojaški poveljniki, vikarji, lokoservatorji pa namestniki uradnikov, prek katerih so skrbeli za občinske zadeve; v zborih so oboji sedeli glede na stopnjo svojega dostojanstva. Visoki dostojanstveniki so se imenovali hipati. V Istri so bili, kot je razvidno iz listine, nekaj manj kot vojaški mojstri. To je bil častni naslov, ki so ga istrskim veljakom podeljevali bizantinski cesarji (F. Kos, *Gradivo II*, str. 19).

24. Ker funkcije niso bile plačane in so jih lahko opravljali le višji sloji, je bilo dokaj preprosto dobiti od cesarja zvaneči naziv "Imperialis Ypatus" (konzul), ki pa je bil brez prave vsebine. Oblast konzulov je v Italiji dejansko že zamrla, bizantinski cesarji pa so si v Istri s podeljevanjem teh častnih nazivov vendarle pridobivali simpatije lokalne aristokracije; v vojaški

hierarhiji so namreč hipati zasedali mesta takoj za magistri militum (R. Udina, prav tam, str. 20).

Tudi G. de Vergottini meni, da so mesta tvorila bazo za pokrajinski sistem, upravljali pa so jih tribuni, vikarji, lokoservatorji kot vojaški uradniki z upravnimi in sodnimi funkcijami. V obdobju upora proti ikonoklastom je Istra dobila pravico do volitev vojaških funkcionarjev, razen magistrov militum. Odslej je enoten vojaški sloj vladal mestom, ki so volila tribune, vikarje in lokoservatorje. Najbolj ugledni člani so lahko dosegli funkcijo tribunov in bili povzdignjeni na raven konzulov ter tvorili "ordo honorem" takoj za magistri militum (G. de Vergottini, *Lineamenti storici*, str. 36). J. Ferluga glede uprave v bizantinski Istri ugotavlja, da je bila zanjo značilna visoka stopnja avtonomije tako na regionalnem kot na mestnem nivoju in da se v tem pogledu ni razlikovala od drugih upravnih enot, recimo Dalmacije, Sardinije itd.

Trditev, da so magistre militum skoraj do konca pošiljali iz Bizanca, sloni verjetno na formulaciji "magister militum Graecorum". Zdi se, poudarja Ferluga, da so se v Istri menjavali lokalni magistri militum s tistimi, ki so jih pošiljali iz Bizanca, tako kot npr. v Beneški laguni. To deloma potrjujejo posesti, ki so jih imeli v provinci.

V kaštelih s pripadajočimi okrožji so bili najvišji oblastniki tribuni, ki so dokaj hitro postali lokalni magnati in posestniki, pod njimi se je znašla vrsta lokalnih funkcionarjev, kot so npr. domestiki, vikarji itd. Vse te in druge oblastnike lahko uvrstimo pod "homines capitanei", ki jih srečamo na Rižanskem placitu.

Tribuni so se med seboj razlikovali: nekateri so zavzemali častne položaje, ki so bili višji od ostalih, saj so v Bizancu dosegli častni naziv hipata in se s tem v lokalni hierarhiji uvrstili takoj za magistri militum.

Navada, da so cesarji podeljevali naziv konzula (hypatos), je bila značilna za tedanji čas, čeprav je bil ta naziv dokaj redek in je v 10. stoletju docela izginil.

25. Po Benussijevem mnenju lahko le okvirno določimo čas, ko so po istrskih mestih izginili tribuni in drugi mestni oblastniki ter so jih zamenjali novi fevdalni oblastniki. Do tega naj bi po njegovem prišlo proti koncu 9. in v začetku 10. stoletja. V skladu s to tezo avtor zanika možnost, da bi v 9. stoletju mestom že načelovali centarhi ali centenari, torej novi fevdalni oblastniki, ki jih je frankovski vojvoda postavljaval v podrejenih mestih (B. Benussi, prav tam, str. 581).

Po mnenju F. Kosa so bili centarhi ali centenariji sodniki nižje vrste; z vikarji so v frankovski državni hierarhiji dobivali mesta predstojnikov posameznih delov kake grofije - centene ali vikarije, kjer jim je bilo izročeno sodstvo (F. Kos, prav tam, str. 19).

R. Udina je ob tem vprašanju manj obotavljiv kot B. Benussi in se strinja, da je vojvoda Janez lokalno upravo zaupal centarhom ali centenarijem že v času, ko so bile pod Franki odpravljene volitve državnih funkcionarjev skupaj z njihovimi privilegiji. Ob koncu zborovanja naj bi po njegovem vojvoda Janez vendarle priznal svojo krivdo. Da bi se nekako izmotal iz nerodnega položaja, je obljubil, da bo v bodoče spoštoval običaje in privilegije Istranov, ni pa se izjasnil glede javnih funkcionarjev. Pravzaprav se ni niti mogel, saj je šlo za nerazveljavljene pravice ljudstva. Vsekakor so bile pritožbe Istranov tudi glede volitev funkcionarjev učinkovite, saj jim je kasneje Ludvik Pobožni prepustil svobodo volitev svojih predstavnikov in jim to pravo potrdil tudi z listino, ki pa ne nosi zanesljive letnice (815-825). Po mnenju R. Udine pomeni ta koncesija v

Istri vrnitev na bizantinski sistem, ne da bi zanesljivo vedeli, koliko časa je bila v veljavi (R. Udina, prav tam, str. 21).

Če torej povzamemo navedeno problematiko, lahko soglašamo s tistimi zgodovinarji, ki menijo, da je moral vojvoda Janez nekoliko popustiti pri rušenju zapletene bizantinske uprave in mestom dopustiti, da so obdržala voljene sodnike. Razen tega so bili ponovno vzpostavljeni tribuni in drugi funkcionarji mestne uprave (po Benussiju to pravico razberemo še iz privilegija Ludvika Pobožnega, op. 79, str. 142).

26. Te pritožbe proti vojvodi sodijo med sužnosti in tlako, ki jo je prinesel fevdalni sistem. Pri tlaki je vojvoda na vitez popustil in jo ublažil, ravno tako pri naravnih dajatvah, različnih služnostih in razpolaganju s svobodnjaki. "Liberi homines", ki so omenjeni v listini, se razlikujejo od "advenae" in Slovanov. Prvi so bili v bistvu mali lastniki, ki so se udinjali cerkvenim in posvetnim fevdalcem, drugi pa v glavnem služničad. Vojvoda je obljubil istrskim posestnikom, da lahko obdržijo oblast nad prvimi in drugimi, toda vse pravice nad Slovani so bile pridržane frankovski državi (L. Margetič, *Diritto medievale croato*, str. 160).

Glede plačevanja desetih Slovanov so zgodovinarji različnih mnenj. Nekateri domnevajo, da je vojvoda Janez Slovane osvobodil plačevanja cerkvenih desetih, pri čemer F. Kos poudarja, da le težko najdemo pravi vzrok za tako ravnanje, R. Udina pa se nagiba k tezi, da je šlo za vojvodovo pomoč Slovanom v prvih letih kolonizacije. V tekstu pravzaprav ni zaslediti, da bi vojvoda pobiral cerkveno desetino in jo potem izročal Slovanom. Zdi se, da je bilo celo obratno: istrski posestniki naj bi plačevali desetino neposredno cerkvi in po letu 802 Slovanom (L. Margetič, *Diritto medievale croato*, str. 159).

M. Kos vidi tudi v tej pritožbi odpor Istranov do frankovske državne politike. Desetina, ki je bila dotlej zgolj cerkveni predpis, je postala državna odredba. Kos ob njej dopušča dvojce: da je vojvoda Janez desetino uporabljal za podporo Slovanom ob naselitvi ali pa je šlo za enega njegovih protizakonitih ukrepov, ki so mu jih očitali Istrani na Rižanskem zboru. Lahko, da je bila pritožba Istranov tudi plod neutemeljenega natančevanja, na katerega vojvoda na koncu ni niti odgovoril. Vsekakor pa pobiranje desetine v Istri odgovarja takratni praksi: pobirala jo je posvetna oblast, oddajati pa jo je morala cerkvi. Iz tistega časa pa imamo tudi primere, ki kažejo, da je posvetna oblast protizakonito uporabljala vsaj del desetine za lastne zemljiško-gospodarske namene. Tak primer je bil morda tudi v Istri, kjer je frankovski vojvoda dajal desetino Slovanom, naseljenim na zemljiščih, ki naj bi postala frankovska državna fiskalna zemlja (M. Kos, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovenecv*, Ljubljana 1985, str. 63).

L. Margetič glede tega vprašanja prihaja do zaključka, da so Slovani dosegli privilegij pobiranja desetine kot protiutež za določene usluge, ki so jih nudili Frankom. Ker so posestniki nakazovali desetino neposredno Slovanom, so morali biti le-ti dobro organizirani. Imeti so morali svoje vaške organe, ki so pobirali desetino, jo razdeljevali ter verjetno opravljali še druge funkcije. Taka organizacija je bila sprva omejena le na kmečke komune vojaškega značaja, ki jih lahko ponekod v Istri najdemo še na začetku 11. stoletja (L. Margetič, prav tam, str. 160).

L. Kirac je mnenja, da je pravi smisel pritožbe v tem, da je vojvoda osvobodil istrske Slovane plačevanja cerkvenih desetih. Cerkev desetina je bila po njegovem beneficij, ki so ga verniki dajali cerkvi zaradi duhovne službe ter jo prejeli po principu cerkvenega prava "beneficium est propter officium".

Ker so bili istrski Slovani takrat še pogani, cerkev zanje ni opravljala nikakršne službe ali "officium", zato je bilo tudi prav, da cerkvi niso plačevali nobenih dajatev, niti desetine. Kirac ob tem poudarja, da so bili istrski Slovani oproščeni le cerkvene, ne pa tudi posvetne desetine (decima laica). Le tako si lahko razlagamo pritožbe mest, da je vojvoda Janez privedel pogan-ske Slovane na njihove, se pravi javne in cerkvene posesti in da že tri leta plačujejo desetino njim namesto cerkvi. Na podlagi teh besed avtor sklepa, da vojvoda pravzaprav mestom ni odvzel njihovih gozdov, zemlje, pašnikov in vasi, temveč le nekdanje pravo na pobiranje dajatev od sena in gozdov za pašo prašičev, s tem pa tudi nekdanje gospodstvo in juridično oblast nad mestnim okoljem. Te posesti je vojvoda Janez podelil Slovanom in jim v imenu cesarja poklonil tudi desetino za zasluge v vojnah proti Obrom, nenazadnje pa tudi iz naklonjenosti do lastnega ljudstva. Frankovski mejni grof Henrik, ki je padel leta 799 v bojih s Hrvati na meji med Liburnijo in Istro, oziroma grof Kadolaj, ki ga je nasledil, do istrskih Slovanov nikakor ne bi bil tako darežljiv, zaključuje Kirac (L. Kirac, prav tam, str. 70).

27. Tako kot na splošno vsi visoki dostojanstveniki je imel vsak tribun pravico do določenega števila ljudi (pet ali več), ki so mu bili zaupani v varstvo in so mu služili v miru in vojni. Imenovali so se "excusati", to pa je, kot pripominja R. Udina, le malo pomembno za "homines capitanei" iz Rižanskega placita (R. Udina, prav tam, str. 21). Glede posameznih družbenih slojev oziroma kategorij, ki so omenjeni v listini, J. Ferluga našteva zlasti: "liberi homines", ki so morali spremljati tribune na vojno, "liberti", ki so bili osvobojeni sužnji, "advenae homines" kot priseljenci, "hospites", "excusati (exkoussatoi)", ki so bili dodeljeni tribunom, "servi", ki bi ustrezali bizantinskimi "douloi" in niso imeli več statusa sužnjev.

J. Ferluga ob tem opozarja tudi na pritožbo zoper vojvodo Janeza: "cum ipsos pauperes aedificant sibi pallatias" in v zvezi s tem zastavlja vprašanje, ali gre za reveže v ekonomskem smislu besede ali za družbeni status. Avtor ob tem opozarja predvsem na slavošpev Teodora Studita iz leta 801, po katerem naj bi ob koncu 8. stoletja bizantinska oblast ukinila dopolnilno delo revnih slojev, da bi jim s tem omogočila plačevanje davka (J. Ferluga, prav tam).

28. V tem delu zagovora so za mnoge, zlasti italijanske zgodovinarje sporne vojvodove besede: "jih (Slovane) od tam preženimo" (et nos eiciamus eos foras). V teh besedah namreč vidijo vojvodovo odločitev, da Slovane prežene iz Istre. Ta trditev se zdi neosnovana, saj je bil vojvodov predlog povsem jasen: "Kjer pa vam povzročajo kakšno škodo, bodisi na polju, po gozdovih, na krčevinah ali kjerkoli, jih od tam preženimo. Če vam je prav, jih pošljimo v take zapuščene kraje, kjer lahko prebivajo brez škode za vas, da bodo koristni za državo, tako kakor so druga ljudstva." Nikjer torej ni govora o tem, da bi Slovane pregnali iz Istre, hkrati pa je vojvodova odločitev, kot omenja M. Kos, ustrezala tedanji frankovski državi in gospodarski politiki, ki si je prizadevala za naseljevanje puste in neobdelane zemlje.

L. Kirac še posebej zavrača trditve italijanskih zgodovinarjev z naslednjimi dejstvi: odposlanci mest se niso odzvali pozivu vojvode Janeza, da se na licu mesta prepričajo, kje naj bi Slovani povzročali škodo na mestnih posestvih. Tudi ni sledu o kakšni kasnejši listini ali dokumentu, iz katere bi bilo razvidno, da so zaradi pritožb na Rižanskem zboru Slovane pregnali iz

Istre ali jih preselili na Kras. Vojvodove besede "preženimo jih", ne pomenijo "preženimo jih iz Istre", pač pa le iz tistih krajev, kjer delajo škodo drugim lastnikom.

Kdor se poglubi v listino Rižanskega zbora, nadaljuje L. Kirac, in obenem upošteva, kako je staro avtohtono prebivalstvo pogosto umiralo zaradi kužnih bolezni in vojn, ostanki mestnega prebivalstva pa so si prisvajali zemljo izumrlih družin, pride do zaključka, da se je celoten vik in krik istrskih mestnih predstavnikov razbil ob neomajnem fevdalnem pravu, ki je mestnim municipijem odvzelo lastništvo nad javno zemljo (ager districtus) in jo izročilo vladarju oziroma državi (L. Kirac, prav tam, str. 79).

29. Pri sklepih Rižanskega zbora je treba opozoriti na popustljivost cesarskih odposlancev in vojvode Janeza, ki je moral odstopiti od preveč rigoroznega in doslednega izvajanja frankovskega fevdalnega sistema. V kompromisih naj bi bil prostor tudi za pravice Istranov, ki so bile prej dejansko mnogo večje, kakor jih je dopuščal frankovski sistem. Tako je vojvoda skoraj v celoti sprejel zahteve mest glede tlake, naravnih dajatev, služnosti in razpolaganja s svobodnjaki. Popustiti je moral tudi pri rušenju mestne oblasti oziroma dopustiti, da so mesta obdržala voljene sodnike. Mnogo manj pa je bil popustljiv glede Slovanov. Razsodba cesarskih odposlancev glede Slovanov zato ni po naključju v prepisu Trevisani-Verci drugače zapisana kot v prepisu Trevisani-Marciana. Starejši prepis se glasi: "Tunc praevidimus nos Missi D. Imperatoris, ut Ioannes Dux dedisset vadia, ut per omnia praelata superposta glandatico, herbatico operas, et collectiones de Scavis, et de angarias, vel navigationes emendandum." Novejši prepis iz leta 1876, objavljen v *Notizie storiche di Pola*, pa pravi: "Tunc praevidimus nos Missi Domini Imperatoris, ut Ioannes, Dux dedisset vadia, ut omnia praelata, superposta, glandatico, herbatico, operas, et collectiones, de Scavis, et de angarias, vel navigatione emendandum."

Iz gornjih citatov lahko razberemo, da gre le za drugače postavljeno vejico, ki pa bistveno spreminja smisel razsodbe o Slovanih. Starejši prepis Trevisani-Verci ne obsoja Slovanov, temveč jih v nekem smislu celo brani, medtem ko novejši tekst Trevisani-Marciana do neke mere obsoja vojvodo Janeza tudi zaradi Slovanov. Težko je reči, koliko oba teksta odgovarjata originalu, dejstvo pa je, da je večji del italijanskih zgodovinarjev sledil prepisu Trevisani-Marciana in zato sprejel tiste sklepe zbora, ki so bili neugodni za vojvodo in Slované. Podrobnejša analiza tedanjih razmer in same listine pa takih zaključkov ne dopušča, zlasti, če upoštevamo, da je bil prepis Trevisani-Marciana predelan in dopolnjen, s tem pa seveda prilagojen potrebam istrskega zgodovinopisja v času iredentističnih in asimilatorskih teženj (L. Kirac, prav tam, str. 80).

Vprašanje, ki ne sodi več v sam tekst, je pa z njim vsekakor tesno povezano in ga ob koncu velja omeniti, je enako kot vsa prejšnja predmet številnih komentarjev: Kdaj je zborovanje ob Rižani pravzaprav bilo?

Ne glede na to, da noben prepis listine ni opremljen z datumom, se večina zgodovinarjev danes nagiba k letnici 804, čeprav v zgodovinski literaturi zasledimo tudi druge letnice, in sicer od decembra leta 800 do julija 810.

S tem vprašanjem se je precej podrobno ukvarjal B. Benussi, ki je najprej komentiral Dandolovo kroniko kot poglaviti vir za določitev datuma Rižanskega zbora. Po Dandolu naj bi

dovolj zanesljiv datum določili na podlagi luninih mrkov, o katerih poroča Eginhard v svojih Analih. Do njih naj bi prišlo med 1. septembrom 806 in 31. avgustom 807. Rižanski zbor naj bi po Dandolovi kroniki sovpadal s trojnim luninim mrkom leta 807.

Dandolo v svoji kroniki navaja tudi, da je bila v letih 806/7 v severnem Jadranu bizantinska flota, ki jo je tja poslal cesar Nikefor, da bi zavzela Dalmacijo, podobne namene pa naj bi imela tudi z Istro, računajoč na podporo in sodelovanje domačega prebivalstva oziroma mest, ki so bila nezadovoljna s frankovsko oblastjo.

Med zgodovinarji, ki so se najbolj naslonili na Dandolovo kroniko oziroma opredelili na tej podlagi za letnico 807, naj omenimo predvsem Dümmlerja. Tudi Gfrörer se je ogreval za to obdobje, točneje za leto 806. Toda vrsta zgodovinarjev je ravno ob Fortunatu in njegovi funkciji gradeškega patriarha, ki jo je obdržal do leta 806, ko je postal puljski škof, letnico Rižanskega zbora pomaknila pred leto 806. Zlasti Abel, Jaffé, Cenni in nekateri drugi zgodovinarji se sklicujejo na dejstvo, da je na Rižanskem zboru poleg gradeškega patriarha sodelovalo tudi pet istrskih škofov, med katerimi je bil Teodor verjetno puljski škof, ki ga je leta 805/806 nasledil Emilijan in šele leta 807 Fortunat. Velika večina zgodovinarjev je torej pristala pri letnici 804, ki jo je zagovarjal zlasti P. Kandler. Leto 804 naj bi namreč še najbolj ustrezalo času Fortunatove vrnitve iz Francije, kamor se je leto poprej umaknil po ponesrečeni zaroti frankofilske stranke v Benetkah.

Tako so se za letnico 804 opredeljevali že Muratori, Waitz, Krause in številni drugi zgodovinarji, le Mühlbacher je zagovarjal letnico 809 (B. Benussi, prav tam, str. 152).

Zanimivo je, da se je G. R. Carli domala edini nagibal k letnici 801, ko je bil Karel Veliki v Rimu, kjer je, kot poročajo Anali sv. Bertina, vso zimo urejal javne in privatne zadeve v Italiji (G. R. Carli, prav tam, str. 125).

F. Kos se v bistvu ni povsem opredelil za leto 804, temveč je navedel bolj ali manj vsa tista dejstva, ki so navedena zgoraj: "Zborovanje v Rižani se je vršilo med 803 in 810, prej se ni moglo, ker je Fortunat šele leta 804 postal gradeški patriarh ter se kot tak udeležil shoda. Leta 810, in sicer 8. julija, je umrl kralj Pipin, sin Karla Velikega, ki je skupaj s svojim očetom ukazal, da se skliče zbor." (F. Kos, Gradivo II, str. 19)

Z vprašanjem datuma Rižanskega zbora se je v najnovejšem času ukvarjal tudi Mario E. A. Zetto in doslej edini skušal določiti tudi mesec in dan, ne le leta zborovanja. Dobesedno pravi takole: "... in ker je temu placitu morala prisostvovati vrsta visokih dostojanstvenikov, pa še 172 istrskih prič za tožnike, izbranih na licu mesta, je bil datum izbran v mesecu juniju (804), in to lokacija Rižana, na odprtem, 10 km od Kopra ...".

V nadaljevanju pojasnjuje še podrobneje: "... glede na dolgo potovanje cesarskih odposlancev in Aachna, ki so v Rižano prispeli verjetno ob koncu junija, se je lahko placit začel 29. junija, na praznik sv. Petra in Pavla. Ker je moralo razen tega na izrednih placitih prisostvovati na stotine oseb, je bilo potrebno placit organizirati na prostem, v primernem letnem času, pred veliko vročino v avgustu ali pred deževjem v septembru ali, še slabše, sredi zime ..." (Mario E. A. Zetto, prav tam, str. 72).

ZAKLJUČEK

Uvodna mnenja in sodbe o vsestranskem pomenu notarskega zapisa Rižanskega zbora se z navedbo najpomembnejših komentarjev in interpretacij še dodatno potrjujejo. Z njimi se hkrati dodobra razpira tudi celotna problematika, povezana s sodno razsodbo iz leta 804. Predvsem se razgrinjajo številne kontradiktornosti v interpretacijah posameznih pravnih pojmov, terminov, pa tudi protagonistov, ki so nastopali na Rižanskem zboru. Največkrat so različne ocene odvisne od nacionalne pripadnosti zgodovinarjev oziroma strokovnjakov, pa tudi od njihovega temeljitejšega ali pa pomanjkljivega poznavanja pravne, gospodarske in politične zgodovine srednjega veka. Pri tem je treba opozoriti predvsem na dosedanje pomanjkljivo poznavanje in upoštevanje bizantinskega upravnega in davčnega sistema v Istri.

Veliko dolgujemo arheološki stroki zadnjih desetletij in njenim izsledkom, saj zgodovinarjem omogočajo naslonitev na trdnjše in zanesljivejše vire. Interpretacija listine kot poglobitnega pisnega vira se je namreč z najnovejšimi prepisi, prevodi in objavami, kamor sodi zlasti delo H. Krahwinklerja, Friaul im Frühmittelalter

/Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts/, Wien-Köln-Weimar, 1992, že dokaj izčrpala.

Slovensko zgodovino pisje se razen z novejšim in sodobnejšim prevodom dr. R. Bratoža, ki smo ga uporabili v pričujoči razpravi, ne more ponašati z vidnejšimi dosežki. S tem se le stežka postavlja v enakovreden položaj in ob bok hrvaškemu in italijanskemu zgodovino pisju. Kot temeljno torej še vedno ostaja Kosovo listinsko gradivo, ki pa bi ga morali v posameznih segmentih vendarle dopolniti z novimi izsledki in spoznanji. Predvsem listine Rižanskega zbora ne moremo več vrednotiti in ocenjevati zgolj v kontekstu slovanske naselitve oziroma prisotnosti v istrskem prostoru, temveč bi ji moralo tudi domače zgodovino pisje s kritično analizo in interpretacijo določiti pomen in mesto, ki ji pripadata zaradi celotne vsebine.

Čas Rižanskega zbora in zlasti spremembe, ki so sledile, so namreč usodno zarezali v nadaljnji tok zgodovine, in to ne le na istrskih tleh, temveč na širšem prostoru, ter s tem posredno vplivali na njegov specifični zgodovinski razvoj skozi stoletja.

RIASSUNTO

Il documento del Placito del Risano è una delle fonti più importanti per lo studio delle condizioni sociali, amministrative, economiche e politiche dell'Istria nel periodo di transizione tra il sistema bizantino e quello franco. Vi risaltano le grandi differenze esistenti tra l'amministrazione bizantina e quella franca, tra i municipi urbani ed il sistema feudale introdotto dai Franchi in tutta l'Istria. Per quanto riguarda la storia nazionale l'importanza di questo documento sta soprattutto nel fatto che si accenna esplicitamente all'insediamento e alla presenza degli Slavi nel retroterra delle città latine dell'Istria.

Del documento si sono conservate soltanto le trascrizioni: tra le copie più usate dagli studiosi quella del Codice Trevisano che si conserva nell'Archivio di Stato di Venezia. Tra i commenti e le edizioni più note vanno segnalate quelle di G.R.Carli, P.Kandler, R.Udina, R.Cessi e ultimamente quella di Mario E.A.Zetto. Tra gli storici sloveni il primo a pubblicare, tradurre e commentare il Placito è stato F.Kos nell'opera "Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II" (Materiali per la storia degli Sloveni nel medioevo, II) (1906), tra i croati negli ultimi anni una trascrizione riveduta e corretta con la traduzione in lingua italiana è stata curata da A.Petranović e A.Margetić mentre un commento molto approfondito è stato proposto da L.Margetić.

La collocazione storica del Placito precisa in primo luogo lo sviluppo sociale e politico dell'Istria dall'introduzione del sistema amministrativo bizantino nel VI secolo sino al suo crollo sul finire dell'VIII secolo, quando il dominio sulla penisola istriana venne assunto dai Franchi.

Il severo ed oppressivo sistema feudale che il duca Giovanni (Joannes dux) aveva introdotto in Istria, imponendo tasse e prestazioni di lavoro senza tener conto delle specificità della provincia e delle sue tradizioni giuridiche, provocò l'insoddisfazione degli abitanti delle città. Il patriarca di Grado, Fortunato, intercesse a favore degli Istriani, consigliando l'imperatore Carlo Magno di convocare una riunione (placito) per appianare tutte le controversie insorte tra le città, i vescovi, il duca Giovanni e la chiesa di Grado. Il placito, presieduto da tre "missi dominici" dell'imperatore, si tenne nell'804 in "territorio caprense" presso il villaggio di Risano (loco qui dicitur Riziano).

In questo articolo si riporta soltanto la traduzione del documento, curata dal dr.R.Bratož, cui segue un'ampio commento che illustra le numerose contraddizioni, le diverse interpretazioni e le opinioni degli storici in merito al sistema giuridico, economico e politico vigente in Istria tra l'VIII e il IX secolo.